

EESTI KIRJANDUS

1935 № 8

SISU:

A. ORAS: Karl August Hindrey novellistina. (Pildiga.)

A. UNDLA: Uusi andmeid Lilli Suburg'ist.

O. OJASSON: Lisandeid „Maimu“ tekkeloo juurde.

V. NIILUS: Leivu rahvas. (Kaardi ja 2 fotoga.)

H. RAUDSEPP: J. Luiga — Päevamured I ja II.

M. TEDRE: Vastuseks J. V. Veskile.

P. ARISTE: W. Steinitz — Der Parallelismus in der
finnisch-karelischen Volksdichtung.

Eesti raamatute üldnimestik 1935—. 11. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS

1935

ASUTATUD 1906.

XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„SuurKarja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool leheküljele 15 kr., veerand leheküljele 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud 1—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

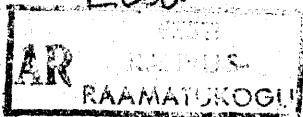
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saate oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 935 P
Eesti

K. A. H. H. H. H.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

AUGUST 1935

NR. 8

Karl August Hindrey novellistina.

Tema 60. sünnipäeva puhul.

Alles üsna hiljuti katsus Johannes Semper ühes aastase novellitoodangu ülevaates mõne äsjase raamatu najal iseloomustada paari olulisemat novellisti tüüpi — ühelt poolt detaile tähele panevat, impulssi ja intuitsiooni järgivat, selle eest aga proportsioonidest vähem hoolivat „peenuse vaimu“, teiselt poolt selle antipoodi, „geomeetria vaimu“ — kõike suures massis võtvat, üksikasju pisut hoolimatult käsitlevat, skeemi alla painutavat vaimulaadi, mis vähem haarab intuitsiooni sügavusega kui üldise robustsuse ja selgusega. Selle Pascal'ilt võetud liigituse alla ei mahu muidugi mitte ainult novell, vaid need on inimvaimu põhitüübid, mida võib leida kõikjal. Mõlemad on hädatarvilikud, kuigi üks võib olla sümpaatsem kui teine. Mõlemad võivad vahel ka liituda, ja siis on tegu säärase nähtustega nagu Racine'i draamad. Kirjanduskriitikas esindab esimest laadi õige puhtalt Sainte-Beuve, teist Hippolyte Taine — kui jääda prantsuse kirjanduse piiridesse, kust see jaotus ongi tulnud. Impulsiivsed, impressionistlikud vaimud kuuluvad esimesse liiki, Zola taoline naturalism-poolteadus ilmest teise. Meie omas kirjanduses on „peenuse vaimu“ eriti rohkesti — koguni liiga ühehülgselt rohkesti — Gustav Suits'ul, tugevasti „geomeetria vaimu“ poole kaldub aga selle eest Friedebert Tuglas, kuigi ta oma tüüpilisimais töis on suutnud saavutada tasakaalu. Ilma „peenuse vaimuta“ ei ole hinge, ei ole intiimsust, ei ole tõelist psühholoogilist süvenevust, ei ole seda, mida spetsiifilisemalt nimetame „luuleks“, ilma „geomeetria vaimuta“ ei ole ülevaatlikkust ega selgust.

Karl August Hindrey on oma väga mitmekülgsel tegevusega osutanud, et teda kogu aeg on kiskunud „peenuse vaimu“ poole. Tema suletöö on eeskätt intuitsioonisähvatuste ja impulsside pikk rida, ta on liikunud väga mitmel alal, lootes oma vaimsele nõtkusele, leidlikkusele ja värskete haaramisvõimele, tegeldes häämas-tava produktiivsusega kord följetonistina, kord poliitilise või kultuuripoliitilise juhtkirjanikuna, kord arvustajana, kord lastekirjanikuna, kord memuaaride kirjutajana, kord seiklusromaanide autorina, kord teravalt nägeva kaasaegsete portretistina, kord karika-

turistina, kord libretistina, kord — last not least — novellistina, ja praegu tüürides suurema romaanivormi vallutamise poole. Igal pool on ta tõesti midagi näinud ja tähele pannud, igalt poolt — sageli kõige juhuslikumastki joonealusest — jääb midagi meelde, lause võtab tihti vahedalt epigrammilise vormi, või lõikub mällu mõni innukalt ja tabavalt jutustatud iseloomustav anekdoot, või mõni oma võimalikust tujukusest hoolimata siiski viljakas mõte. Ilmne on kogemuste ja ideede küllus ja kergelt ja hoogsalt liikuv sulg, kuigi Hindrey'l viimistluseks näib harva olevat jätkunud aega. Igatahes on selge, et tal on väljapaistev võime iseloomuliku ja reljeefse detaili tabamiseks ja ka selle asetamiseks laiematesse kontekstidesse, olgugi et ta viimast enamasti saab mahti teha ainult vihjamisi. Säärase elavuse ja teravuse juures on ekstsentrilisused arusaadavad ja andestatavad, samuti nagu on mõistetavad ja paratamatud mõned märgist mööda löömised — reageeringute kiirus ei luba autoril alati end täpsalt kontrollida. Tema võimed on igatahes säärase, mis sobivad heale novellistile — küll vähem sellisele, kes nagu Tuglas taotab suurt, mingit eri maailma kehastavat, ülerealistlikku müüti, kui sellele tüübile, kes väikesi, kuid paljuütlevaid tõelisuse löike armastab valgustada oma intellekti ja sisetundmissuute kiirteheitjaga, tuues neist esile nende varjatud sisu ja tähenduse.

Alles mõni aasta enne käesolevate ridade kirjutamist ongi Hindrey asunud huvitava, kuid meil praegusel „peenuse vaimu“ päikesearjutuse ajal üldsuses vähe armu leidva novellistika ala viljelemisele. Ta on osutunud sellelgi puhul üllatavalt tootlikuks ja hakkajaks, ületades kvantitatiivselt peaaegu kõik oma võistlejad ja ulatudes kvaliteedilt säärasele tasemele, et ta seni on jäänud ainsaks Riigivanema auhinnaga kroonitud eesti novellikirjanikuks. Ning iseloomustaval viisil on tema esimese novellikogu pealkirjaks „Välkvalgus“ — nähtavasti vihje ülalkirjeldatud „kiirteheitja“ meetodi omaksvõtmisele autori poolt.

Nagu Hindrey'lt võiski oodata, on tema novellide motiivistik juba esimeses kogus õige lai. Võrratult vähem kui meie teised praegu produtseerivad novellistid on Hindrey seotud mõne üksiku aine või alaga. Temal puudub meie praegune lemmikmiljö — agul, ja vähe tähelepanu leiab temalt küla. Kuid muidu tema liigub nii ruumiliselt kui sisuliselt väga avaratel väljadel — Eestist Aafrikasse ja nõudlikumast haritlaskonnast loomade primitiivse hingeluni. Ka meetoodiline ulatus on tal suur. Ta oskab sirgelt ja põnevalt joonistada sündmustikke, oskab vahel abstraktsusse kalduvate kõneluste kaudu aegapidi välja koorida tegelaste hinge ja saatuse, riisudes neilt ükshaaval kõik loorid, kuid ta võib tarbekorral ka mõne üksiku, kiiri fookusesse keskendava episoodi varal järsku valgustada mõne inimese — või looma — olemust, sagedasti mõne teda huvitava abstraktse probleemi illustreerimiseks. Kord ta tarvitab esemele mitmest küljest lähenevat, detaile pike-

malt reastavat filmikaamera meetodit, kord tal jätkub ühestainsast õigesti ja tabavalt võetud momentülevõttest. Selle kõrval ta võib jutustada ka terveid elulugusid, liites tähelepanu tähelepanu külge, lükkides lüli lülile otsa, kuni lugeja saab tervikliku pildi, näiteks peenelt süvendatud koeraportrees „Neero“. Nii võib Hindrey juures kogu aeg olla valmis üllatustele, jälgides paljukogenud ja veel väga nõrke vaimu liigutusi, sähveid ja algatusi. Tõsi küll, üks „peenuse vaimu“ ebakohti — selgelt proportsioone määrava ülevaatlikkuspüüde puudus — annab end vahel tunda, näiteks „Perekonnas“, kuid sedagi juhtub harva. Enamasti on olulisim probleem autoril nii selgesti silme ees, et ta vaistlikult alistab sellele kõik muu. Heaks näiteks sellise meneluse kohta on novell „Ristitütar“. Kirjanikku huvitab selles ilmsesti loomuliku, laste vitaalseid instinkte arvestava kasvatusprobleem. Ta ründab neid intellekti ülehindajaid — eriti naisi —, kes „mõistliku“ ja mõistusliku kasvatuses kasuks jätavad hooletusse inimtunded, loobudes ema- ja isaõrnusest mingi ebamäärase laste iseseisvuse ideaali heaks. Hindrey murrab seevastu piike loomulikuma, võib-olla patriarhaalsema, kuid soojema ja lähema vahekorra kaitseks (ka siin „peenus“ kontra „geomeetria“!). Neid probleeme arutavad kohvitassi ja likööripudeli taga vanapoolne, kogenud perekonna hooldaja Kuldkepp ja naisõiguslane ja seltskonnategelane proua Herma Kent-Jordan — daam, kes iialgi pole alistunud meeste ega naistele, vaid on elanud oma ürgsele tegevuskirele väljaspool kodu, organiseerides seltskonda ja näljutades oma laste tundeelu ning igal pool surudes läbi oma tahte. Novelli põnevus tekib kahe tugeva temperamendi vastastikustest plahvatustest ja kokkupõrgetest teoreetilise vestluse kestes. Kuldkepp teeb proua Kent-Jordanile selgeks tema käitumise egoistlikkuse ja loomuvastasuse. Ta paljastab ühtlasi daami hingeelu vastuoksusi — ühelt poolt tema isikliku vabaduse teooriat, mis peab käima lastegi kohta, teiselt poolt tema tahet igal pool valitseda, ja selle kõrval siiski pettumust, kui tal puuduvad lastega intiimsemad, spontaanselt tundepärased suhted. See kõik selgub kõigepealt teoreetilise, ainult aeg-ajalt ka tegelikke episoodide illustreerimiseks võtva vestluse kaudu, kuid sealsamas illustreeritakse seda ka sündmustiku abil. Proua Kent-Jordani tütre Elleni ebateadlikud reageeringud nii Kuldkepi kui ka mõnede küllaltulnud meesüliõpilaste käitumisse annavad näitliku tõendi eelnenud spekulatsioonidele. Abstraktsele arutlusele järgneb väga diskreetsest esitatav konkreetne pilt, mis paneb i-le punkti peale ja annab novellile intiimse puändi. Nii pääseb novell hädaohust hajuda esseistlikuks „imaginaarseks kõneluseks“ ja jätab veenva tõelisuse mulje. Päris tähelepanematult oskab kirjanik oma teemat valgustada ikka uutest vaatenurkadest ja aimata anda ikka uusi tagapõhju, ilma et novell lakkaks olemast terviklik organism. Säärased vaistlikult intelligentse meetodini küünivad meil ainult õige vähesed.

Metoodiliselt praegu käsitletud novellile õige sarnane, kuigi sellel mitmeti erinev on sama kõite tiitelnovell „Valkvalgus“. Siingi on tuumaks tõu puhtuse ja vitaalsuse probleem — seekord küll vastastikku seadumata ühekülgse intellektualismiga —, ning ka siin rakendatakse sedasama aegapidise psühholoogilise lahtikoorimise meetodit koos abstraktsete, teoretiseerivate vestlustega tegelaste vahel. Sealjuures abstraktsus on seegi kord — ja veelgi lüngatumalt — läbi immutatud konkreetseks tegeva nägemusega, ilma et õieti väliselt juhtukski midagi. Sellest hoolimata põnevus ja elavus püsivad algusest lõpuni ning novell on veelgi laitmatum tervik kui eelmine. Laiemalt kui „Ristitütres“ on lubatud ruumi olustiku ja keskkonna kirjeldusele. Tegevuskohaks on Belgia Kongost Euroopasse sõitev ookeaniaurik, ning enne päristeema juurde asumist saadakse mahti anda värvikas pilt kojusõitjatest —, rikas tüüpide maalistik, rahvusvaheline, kuid ühtlasi Belgia Kongo sotsiaalsetest oludest miniatuurset üldpilti vahendav. Ei lähe siiski kuigi palju aega, kuni käsitleusele tuleb küsimus valge ja musta tõu suhetest — eeskätt segaveresuse probleem. Sõõr koondub ühe skandinaavlasest kongolase ja tema mulatist poja ümber. Peenelt on kujutatud poisikese pool-euroopalikku, pool-eksootilist füüsi ja psüühi, tagasihoidlikult ka tema suhet isaga — kõik kõrvaltvaatleja seisukohalt, kuni algavad kõnelused autori ja isa enda vahel. Metsloomade pildistaja valkvalguse abil kujuneb ikka selgemalt silmade ette, kuni otseselt võetakse vestluses sõelumisele küsimus valge ja musta vere segunemisest, segavere kõikumisest kahe tõulise sümpaatia vahel ja valgetõulise isa kinnisideed enda selge, kindla verehääle kadumisest ühenduse tõttu teisetõulisega. Siin hakkab kõneluses nihkuma esikohale teooria — kuid eluline, isikliku saatusega lähimalt seotud teooria, mille väljenduses on tabatud kirgliku enesepuuringu varjundeid. Lõpp — lahkumine Euroopa sadamas — on sama lihtne ja loomulik kui kõik muu, ning meelde jääb paar-kolm reljeefset keskkuju, rida elavaid kõrvalkujusid ja ühte teooriat väga verekalt ja ilmekalt esindav inimsaatus. Jällegi on autor osanud lühidalt, intelligentselt ja intiimselt viia ühe hingeelu keskusesse, avades kõik olulised tagapõhjad. Selleks tal pole tarvis läinud mingeid liigseid žeste, mingeid poose, mingit paatost, vaid kõik on toimunud huvitava vestluse toonis, näilike põigetega siia-sinna, kuid tõeliselt kogu aeg silmas pidades kesket probleemi. Detaile otse puistatakse, kuid organiseeritult, kindla, tundliku käe juhtimisel. See tundlikkus, see vääramatu valitsus vahendite üle, see aegapidine laskumine hingeelu alakihitidesse meenutasidki allkirjutatule omal ajal Joseph Conradi jutustamisviisi. Ükskõik mis suunast, kuid ikka kõige olulisema pihta! Conradlik on ka enesestmõistetavus, millega need kujud püsivad jalul ja mõjuvad reaalsena, ning peenus, millega antakse edasi neid ümbritsev aura — täiesti kõnelemata miljööst, mis nii sarnaneb anglo-poolaka romaanide omaga.

Ka Hindrey teises novelliköites, „Armastuskirjas“, on näiteid samalaadsest tehnikast. „Vanitas“ ei ole mõnes oma osas nii tihe kui näiteks „Välkvalguse“-nimeline novell, selles on mõningaid — kindlasti tahtmatult — mineviku sentimentaalsemat saksa kirjandust meenutavaid kohti (vahest pole autor vaevunud anda küllalt selget väljendust oma ironiale), kuid üldiselt on teema arenduses tunda sama vilunud, herka kätt kui juba kõnes olnud tõis. Kergest naisekäe liigutusest Pariisi taksoautos algab naispeategelase analüüs, mida tehakse ettetükkimatult, asetades tegelast ikka uutes situatsioonides jutustajaga vastamisi, kuni ka seekord inimkuju on täielikult pilkudele avatud. Hindrey kohta tüüpiline on sealjuures seik, et mingi oluline pihtimus, mida kogu aeg ootame nais-tegelaselt, jääbki tegemata, ilma et see takistaks meid seda naist mõistmast. Õige sarnane on ka märksa hiljem „Loomingus“ ilmunud novell „Võlur“, kus ühte teatraalset noort naishingede paljastajat, jutustuse nimikangelast, kasutatakse majandusliku ja hingelise kriisiga võitleva ülikoolidotsendi suhete valgustamiseks oma naisega. Siin Hindrey puudutab muide üht temale nähtavasti õige südamelähedast teemat — vaheseintetult intiimse, siiralt usaldusliku vahekorra profaneerumist selle hetkelise, osalisegi laiendamise tõttu ka kolmandaile isikuile. Siingi siis probleem „verehäälest“, mis peab olema täiesti puhas, täiesti siiras, täiesti häirimata — sama probleem, mis teissuguses seoses erutab „Välkvalguse“ skandinaavlast, kes kardab, et tema tõuinstinkt on rüvetatud, ja rahuneb alles siis, kui jutustaja talle kätte pillab mõtte tõuomaduste regenereerumisest.

Nagu juba tähendatud, oskab Hindrey joonistada portreid ka traditsioonilisema tehnika varal, lükkides detaile pikaks ahelaks, mis kokku annavad tervikliku pildi, ilma neid koondamata mõne üksikepisoodi ümber ja tarvitamata aeglase lahtikoorimise meetodit. Need on iseloomustused, portreed sõna kõige otsemas mõttes, ning harilikult on neil memuaarilist värvi, näiteks „Sepp-onkli“, „Isal“, ja juba mainitud „Neerol“. Kuigi sellel novellitüübil puudub impressionistlikkuse võlu ja katete avamise põnevus, mis on omane senikäsitletud novellidele, on just kõigis siin loendatud töedes tunda erilist isikupärast soojust, mis teeb muu täiesti tasa. Need nähtavasti olemuselt õige tugevasti autobiograafilised tööd toovad minevikust esile omapäraseid ja huvitavaid, sest et suure sisseundmisvõimega ja huviga nähtud tüüpe — osalt lähedasi inimesi, osalt erakordselt loomasõbralikule autorile otse inimestena lähedaseks saanud loomi. Eks ole ka „Neero“ ilmsesti ühe väga siira sõpruse ajalugu! „Isa“ ja „Sepp-onkli“ kaudu saab meie põlv tutvuda ühe juba hauda varisenud või variseva maailma iseloomulikkude esindajatega. Suure ja sümpatiseeriva oskusega on suudetud elama panna pisut argliku ja allaheitliku, kuid südame sopis oma hantvärgiseisusest väga teadliku sepp-onkli kuju, kellele ta linnaminevik on ülimaks, kuigi harva väljendatavaks uhkuseks,

kuni salavisu pealinna ta veenab, et nüüdne linn on teine ja et tema sinna enam ei sobi. Sama reljefne on selles novellis ka vanaaegse vanderselli portree, kes uute peremeeste hoolitsusel aegamööda korralikuks inimeseks virgudes koguni sunnib end sauna, tundes enda võidunud ihul uue puhta särgi ebasobivust, kuid kes mõne aja pärast vajub tagasi oma närutavasse normaalolukorda. Selles seoses olgu märgitud, et Hindrey' l üldse on pilku sääraSte hantvärgist originaalide jaoks. Ta on vist esimesena osavõtu ja arusaamisega skitseerinud ka ühe Tartus tuntud mahakäinud kelneri pildi, kelle igavesti nokastanud, kuid optimistlik ja omamoodi julge kuju järjest viirastub mööda südalinna maju. Autor on huviga jälginud nende omalaadsete olendite elu tausta — nagu seda muide oskusega on teinud ka Oskar Luts — ja suudab neid teha ka teistele mõistetavaiks. Väga asjatundlikult tõlgitseb tema teisigi, ühiskondlikul redelil kõrgemal seisvaid kihte, kel omal ajal oli kokkupuudet balti-saksa keele ja meelega. Ta tunneb nende igapäevaseid harjumusi, nende ilmavaadet, nende mõõdupuid ja instinkte. Eesti vaatekohalt on seda inimtõugu vähe kujutatud. Vanasti tegi seda mõnikord meisterlikult Eduard Vilde, vahel teeb seda veel praegugi Luts, kuid meie veel elavatest kaasaegsetest õnnestub see kõige paremini vististi küll Hindrey' l. Selle väljasureva tõu psühholoogia paberile kinnistamine on tänuväärt ülesanne. Õpime sel teel täpsamalt hindama ka oma vanema põlve hingeelu, sest kes saab salata, et baltlaste vaimulaad sellesse on avaldanud mõju, olgu jäljendusele ergutavalt, olgu protesti äratavalt. Nii on nii mõnelgi sellesse ainevaldkonda kuuluval Hindrey novellil täita ka oma mitte alahinnatav kultuurilooline ülesanne. Laiem ülevaade meie sotsiaalsetest kihistustest võimaldab Hindrey' l pealegi paremini mõista eri kihtide ja rühmituste omavahelisi suhteid, ta pilk on sünteetilisem ja üleulatavam mitme noorema — ja ka vanema — prosaisti omast, kes on sunnitud olukordi vaatlema ühekülgsemalt. Kauaaegsemad ja avaramad kogemused on muidugi suurel määral, kuigi mitte ainuüksi, seletatavad kirjaniku eaga. Väärtuse annab neile siiski alles Hindrey oskus neid edasi anda nüüdispõlvele mõistetavate, moodsate vahenditega, ja tema silmapaistev kirjanduslik tase. Ta on lakkamatult vaadelnud ja juurde õppinud, kuid mõnda asja ta pole suutnud ega tahtnud õppida — ei doktriinärset kitsust ega orjalikku valmisolu oma purjesid seada parajasti moes olevate ideoloogiate ja maitsesuundade järgi. Tal on jäänud oma kindel, isikupärane ilme, mis erilise selgusega on hakanud avalduma võib-olla alles kõige viimasel ajal. Tema novellides on see eriilme vähemalt sama teravasti tuntav nagu tema publitsistlikuski toodangus. Oma elava, isikupärase suhtumise tõttu asjusse ta ei ole kümnendite jooksul põrmugi vananenud, vaid on hoopis vastuoksa märksa noorem kui nii mõnigi väga pretensioonikas, kuid nähtavasti surnult sündinud noor. Novellistina noor Hindrey on meie noorema, s. o. viimaseaegse novellistide põlve

seas ilmsesti üks võimekaimaid ja viljakaimat arengut töotavaid kujusid. Kes meie ealt noortest oleks viimasel ajal nii innukalt kui tema otsinud ja leidnud uusi probleeme ja aineid?

Et praegu esitatud küsimus on õigustatud, see peaks selguma juba seni arutatust. Kuid peagu täiesti puudutamata olen veel jättnud ühe ala, kus Hindrey meil on üsna võistlematu meister, nimelt loomade elu käsitluses. Kui temal on sümpaatiat ja huvi inimeste vastu suuremal määral kui nii mitmelgi tema nimekal võistlejal, siis ometigi — vähemalt tundub minule nii — mitte nõnda palju kui loomade vastu. Nemad on tema eririik, ja neile ta on pühendanud oma parimad ja inspireerituimad leheküljed. Olen juba enne väitnud, et loomanovellides saab isegi tema keel otsekui uue hoo ja värskuse, ja pean pärast tema toodangu uut läbilügemist jälle kordama oma väite. Kõige intensiivsemaks, kõige haaravamaks novelliksi kogu „Armastuskirjas“ pean „Argust“ — lugu sellest, kuidas noor, tiisikusega võitlev kunstnik jätab oma koera abitult uppuma, kuigi ohtliku jõupingutusega oleks võib-olla suutnud ta päästa. Selle novelli tõelise kangelase, karjagrants Arese olemust on autor osanud intiimsemalt ja nüansikamalt kujutada kui kõiki tegelasi „Perekonnas“ kokku, kuigi ka viimases tema inimtundmine osutub kõrgeastmeliseks. Samuti on „Neero“ üks läbituntumaid palu kogu „Välkvalguses“. Veelgi teravamalt kui inimesi iseloomustab Hindrey eriti koeri — ustavat, kiinduvat loomatõugu, kellest meil kuskil pole kirjutatud ligikaudugi nii mõjuvalt kui tema töödes, kui välja arvata hoopis teiselaadne ja vähem realistlik „Popi ja Huhuu“. Nende käsitlusse rakendab ta kogu oma psühholoogilise oskuse. Veenvaimaks näiteks selle kohta on vahest „Neero“, kuigi väikese meistriteosena tundub ka rohkem anekdoodilist ja sündmustikulist huvi pakkuv „Hexe“. Viimases käsitletakse koomilisemal kujul sama teemat nagu „Ristitütres“. Mägakraoer, kelle tsivilisatsioon on nii kõrgel tasemel, et ta enam ei viitsi hoolitseda oma poegade eest, ega salli neile osaks saavat pererahva tähelepanu, vaid eelistab ise jääda üldise hellituse keskuseks oma edvistuste ja rafineeritud viguritega, on otse klassiline kaju ning oma miniatuurkaustas parimat, mis me kirjandus tootnud.

Huvitavalt ennetab meie viimaseaegseid ajaloolisi romaane jutustus „Vikerlased“. Selles on mõjuvaid, realistlikult ja omapäraselt nähtud kohti ja suurt seikluslikku hoogu, kuigi töö oma üldise kirevusega rohkem meenutab ajaloolisi kostüümfilme kui tarvis. Aga kui meeles pidada, et samasuguste puuduste all kannatavad ka meie auhinnatud mineviku elustamiskatsed — eks kaldu Metsanurk oma sortsistseenide ja naistegelastega õige valusalt välja muidusest realismist —, siis tuleb hakata sedagi Hindrey üritust senisest rohkem hindama. Üldiselt sooviks temalt selles žanris karmimat reaalsuse illusiooni taotlemist. Hindrey fabuleerimistung on nii elav ja ta fantaasia nii vilgas, et ta sellisel väljaspool oma isiklikke kogemusi seisval alal kergesti võib langeda vär-

vikasse ebatöenäolisusse. Seal sellevastu, kus on pisutki tõelist kogemuslikku põhja, on ta meie kirjandusele juba toonud olulist rikastust oma seniavaldatud novellistliku toodanguga.

Ants Oras.

Uusi andmeid Lilli Suburg'ist.

On juba ammu aeg meie vanemaid ärkamisaja tegelasi varjude riigi udust elavaks selgitada. Tuua mõnigi väärhinnanguisse ununenud kuhu üle sajandi kõrge künnise jälle endile lähemale. Eriti ka neist vähemaist, kes sedamööda, kuidas kaasaja säratäh-tede omavalgus tuhmeneb uurimistules, hakkavad enam silma paistma.

Üks pahatihti unustatud ja arvustuses kõrvalelükatud ärka-misaeglane on 1923. aastal surnud Lilli Suburg¹⁾. Meie tänapäe- vased kirjandusuurimise teed on temast seni kaugelt mööda käi- nud, ja sünni- ja surmapäevade puhul avaldatud heatahtlikumad ja eluloolisi andmeid täiendavad kirjutised tolmuvad enamasti aja- lehtede aastakäikudes. „Muidu on Lilli Suburg vaimukas naeste- rahvas“²⁾ — see on kõik, mida teab K. A. Hermann kirjandusliku tegevuse ajal paljude teravuste märklauaks olnud naisõiguslasest- kirjanikust. Tõsi, meie teame üht-teist rohkem, tänu peaasjalikult kirjanikule endale, kes „Suburgi perekonna“³⁾ avaldamisega pääs- tis oma eluloo hämardumise ohust. Aga nagu poleks tülide mõõt veel täis saanud autori eluajal, puhkesid uued tülid Lilli Suburgi õdede Laura ja Anette ja A. Jürgensteini vahel, mille põhjustasid viimase „Eesti Kirjanduses“ avaldatud järelhüüd „Lilli Suburgi surma puhul“ ja „Järelsõna“.

On kindlasti tulnud kahjuks Lilli Suburgile, et just A. Jürgen- stein kaasväändralasena oli tema kaaluvam ja üldtunnustatavam arvustaja. Tema sõnastusi ja seisukohti on valgunud edasi A. Raua redigeeritud „Liina“ III trüki (1927) eessõnasse ja P. Palmeose⁴⁾ proseminaritöösse. Kõige tigidamalt on neidsamu andmeid kasu- tanud E. Jannsen⁵⁾ Koidula kaitseks kirjutatud artiklis, mille järele, peamiselt A. Jürgensteini „Järelsõna“ alusel, Lilli Suburg on laimujuttude laotaja, isatalu hävitaja, naabrite rahurikkuja ja kiu- samismaaniat põdev paha vaim. Olgu öeldud, et Jürgensteini tüse ja tõsine loomus kõige vähem kohane oli teravalt otsekohese, ometi keerulise, ikkagi ka kapriisse naise mõistmiseks. Pidi olema tolle

1) Sündinud Vana-Vändra kirikuraamatu järele 20. juulil 1841, mitte 1842, nagu tavalisti märgitud. (Ka M. Kampmann'i Eesti kirjandusloo peajoontes II, 1933²⁾.)

2) K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu 1898, lk. 518.

3) E. Kirjandus 1923, 1924.

4) Pauline Palmeos, „Vana mamsli saladused“ eesti kirjanduses, 1932. Käsikiri.

5) Dr. med. E. Jannsen, Avalik kiri pr. Aino Kaldale. Eesti Kirjandus 1927, lk. 376—385.

aja üldsusest liiga erinev too mõttejulguse ja vabameelsuse nais-Jakobson oma naisõiguslase ja peen-haritlase poosis. Ja just nagu selle igivana seaduse põhjal, et ükski prohvet pole kuulnud oma kodumaal, on ka Jürgensteini arvustistes tunda ühekülgset halvustamist, eriti 1903. a. 6) „Lindas“, millele sama suure sihilikkusega kirjutatud vastuseid L. Suburgil ei õnnestunud aga avaldada 7).

Arvustaja raskeid sõnu on nüüd mõnes osas võimalik ametlikkude dokumentide 8) kui ka isiklikult saadud teadete najal kontrollida. Ja kuigi Lilli Suburg jääb nende põhjal oma sõpradega tülitsejaks ja kadedavõitu, teiste arvamusi ja elutingimusi vahel vähearvestavaks isikuks, ometi näeme, et tagakiusamisjutud pole ainult mingist maaniast, et isakoha hävimisel on teisigi põhjusi peale tütarde peenustemise, ja et ta mõnele kultuuritegelasele heidetud halb vari polnud ainult tuulest võetud, vaid kombest, rääkida ka sellest, millest teised tavalisti vaikivad. Ühe sõnaga, et suures osas mälestuskirjutise „Suburgi perekond“ kahtlustatud sõnad siiski jäävad püsima.

Aganendegi veidi korrigeeritud eelteadmistega lugejat üllatab kahe aasta eest EKIA-sse saabunud, kaua üldsuse silmist kõrval seisnud ligi 400-leheküljeline, viiest vihust koosnev saksakeelne Lilli Suburgi päevik — „Der Vertraute meines Herzens“ 9). Et päeviku autor seda ka oma eluajal võõraste pilkude eest on hoidnud, kinnitab temale kaua lähedal seisnud õpilase, hiljem kaasõpetaja pr. L. Mõru 10) teade, et ta seda ainult korra ühest kohast näidanud. „Suburgi perekonnas“ autor siiski paar korda päevikut mainib, esitades katkeid. Omas perekonnas pidi saladus küll juba varakult tuttav olema. Nagu selgub päevikust, soovib just kirjaniku armsam õde Anette talle oma eluloo kirjutamist. Ja Laura Suburg, kes mitme kirjandusliku teosega õne katsunud, mõtleb oma uudisjutus „Kasuema päevaraamat“ 11) kahtlemata sedasama õe ürikut ja kasuema kujus oma õde Lilli Suburgi, kes samuti nagu novelli tiitelkangelanna pärandab oma päeviku kasutütrele elujuhteks.

Kui võtame vaevaks süveneda päeviku juba koltunud lehtedel teravatesse gooti tähtedesse suletud sisusse, siis üllatab meid see õrnus ja abitus, mis on elanud nii karedate sõnade ja tuulte keskel liikuvana naises. Saame selle lugemisega just nagu teise suure silma juurde, kirjaniku siseilma nägemiseks.

Noor valitsejapreili on tulnud linna saksikust ja seltskondlikusele elavast õhust, talle heasoovlikkude inimeste keskelt koju,

6) A. Jürgenstein, Naisterahva-kujud Eesti kirjanduses.

7) Kaks pikemat käsikirja EKIA-s.

8) Suburgi kogu, EKIA, ja Vana-Vändra vallakohtu protokollid V.-Vändra vallamajas.

9) 24. nov. 1933 pr. A. Lambalt.

10) Pr. L. Mõrult isiklikult saadud andmed.

11) Neiu Laura Suburg'i uudisjutt. Pärnus, J. Dreimann'i raamatu-kaupluse kulul. 1895.

töörähklemistega ja vanemate õrnusi põlgavate meeltega täidetud ringi. Hakkab seal siis kasvatama ja õpetama nooremaid õdesid-vendi, ühtlasi ka kandma pikemaks ajaks haigestuva ema töökoor-mat. Virgal kirjandusharrastajal segunevad elu ja luule piirid; koo-
liplikana juba oli tahtnud kehastada oma pärastise lemmikautori Marlitt'i¹²⁾ iseseisva, trotsliku ja tundeid salgava tütarlapse tüüpi. Elus see tüüp aga ei jõudnud õnnelikule lõpule, ennem valestimõist-misele, — nii oligi jäänud südamesse valusalt küdema trotslikkuses salatud esimesi armuühkeid. Heidelberg mõne aasta täitsa endamisi, laskmata kellelgi midagi aimata oma sisemisest purunemisest, nõr-
gestunud hingeliselt ja haiguse vintsutatud füüsiliselt, selles olu-
korras leiab päevikus endale ainsa sõbra ja kannatuste kaasteadja.

1. mail 1865, kuus aastat pärast koolist lahkumist¹³⁾, alus-
tabki ta päeviku jõulise luuletisega, milles kõigi raskuste trotsiks vannub truuksjäämist aimustes tabatud teoorikkale armastusele. Ja samas pöördub ta tulevase, juhusliku lugeja poole, kellele päevik peab ütleva vaid lihte: „Liebe“ ist der Grundton auch meins Lebens¹⁴⁾. Pole siis päris iseendale mõeldud need leheküljed ega tarvitse vabad olla teesklusist. Võib aga ehk lugeja arvestamist pidada poeetiliseks fraasiks, sest Jean Pauli sõnadega algav tihe kirjeldus unustab varsti oma tulevase esindustarbe, ja loeme otset meeleheidet või lihtsat argielu kajastavaid lehekülgi. 1865. aasta lõpul aga kirjutab ta mingi kummalise surma ennustava sisehääle ja õe Anette sunnil oma eluloo esimeste mälestuste rajalt kuni päe-
viku esimese vihuni. Kirjutamisajaks märgib ise 31. dets. 1865—
10. jaan. 1866¹⁵⁾, kümne päevaga siis 54 lehekülge korralikult kirjutatud, peatükkidesse jagatud ja viimisteldud teksti. Kas sel-
lele juba varemaid eelmärkusi oli materjaliks, ei selgu. See vihik, mis asetatud päevikus esimeseks, aga kirjutatud pärast teist vihku, ongi kirjanduslikult õnnestunumaid. Näeme õieti närvlikku ja hingelist last, keda piksehirm ajab vanni alla, surnukartus end hai-
geks valetama. Juba on tal muinasjutud segunenud eluga: valvab tundide kaupa aknavahe sammalt, kus usub elavat pisitillukesi olendeid. Kõik on nähtud veel suurte, mõistmatute lapsesilma-
dega, salapärased toimingud uute laste tulemisel ja mõttetud sa-
kerdused nendega, keda lõpuks kirstu pannakse ja maetakse. Järg-
neb koolielu kirjeldus Ditmarite mõisas ja Pärnus. Seal areneb tasapisi õpilaste sümpaatias armuromaan, milles autori enese-
tunnet masendab juba rätik, mida peab kandma alati, põsepealse kasvaja haava varjamiseks¹⁶⁾.

Järgnevad vihud, teine 1865., kolmas ja neljas 1866. aastast, on kirjutatud päevameeleolude kaupa ja muutuvad tüütavaks

12) Pr. L. Mõrult isiklikult saadud andmed.

13) Selleaegse Pärnu kõrgema tütarlastekooli õpilasregistrist leiame: „abgeg. Joh. 1859“.

14) Päevik, lk. 1.

15) Samas, lk. 29.

16) Samas, lk. 9, 17, 22.

samade motiivide kordumisest. Inimlikkude dokumentidena on nad küll seda ehtsamad ja registreerivad arvatamat hingejõudude tühjakulmist. „Ich werde sterben, ich werde sterben, ohne glücklich gewesen zu sein!“ (lk. 63), „Ich bin ja so'n wankendes, furchtbar schwaches Geschöpf“ (lk. 49), „Ach! ich will nicht mehr leben!“ (lk. 56). Seesuguseid heitlusi leiame igalt leheküljelt. Ta palub, viimaks nõuab endale jumalalt toeks ja sõbraks seda meest, kes asunud südamesse noorpõlvearmastuse kõrvale. Muidugi asjata, aga ei jää ka midagi muud üle, kui jälle pöörduda sama jumala poole, paluda jõudu ja paremat südant. Selle kõrval jookseb igapäevane elu: mured lastekasvatamisega, kavatsused keeli õppida, väljasõidud, külalised. Käivad kõrgelt viimased heitluse lained. Kümme-kond luuletist kajastab värssides samavärvilisi meeolulaike.

Päevik katkeb mingipärast 26. aug. 1866, ja kui kirjutaja peale pikka vaikust 1872 uuesti võtab sule sõnadega: „Ich kan nicht anders, ich muss wieder schreiben“¹⁷⁾, siis on kõik vaiksem. Ta aruteleb rahulikult, kas ta üksijäämine ehk koguni hea pole, arvustab kooliolusid ja neid imelikke piire, mida naisele asetatakse meesseltskonnas viibimisel. Aga järgneb jälle viieaastane vaheaeg, kirjutised jätkuvad 1877. aastast, mil on käsil juba „Liina“ trükkimine. Selles päeviku viimases osas on autori innukam huvi suunatud avaliku elu jälgimisele. Ta arvustab venestuspoliitikat, ajakirjandust, võitleb oma ajakirja „Linda“ ja tütarlastekooli eest. Siitpeale algab ka ta lugemuse tihedam kajastumine päevikus, tsiteerib Fr. Hofmann'i, W. Mülleri't, H. ja Ed. Baltzer'it.

Suure osa päeviku välist sündmuste käiku on Suburg asetanud oma „Suburgi perekonda“; päeviku abil on võimalik seda ajaliselt täpsustada ja anda biograafia detailsemat materjali.

Viieaastane vaheaeg päevikus tähistab „Liina“ sündimisaega ja C. R. Jakobsoni tutvuse esimest perioodi. Tahaksingi siin vaadelda neid perspektiive, mis käsikiri avab naisautori esikteose sünniloos.

Suburgi teoste arvustamise traditsioon rõhutab ikka „Liina“ autobiograafilist laadi. „Liina ei ole keegi muu kui autor ise“¹⁸⁾, väidab Kampmann, ja see väide on jäänud püsima ka hilisemal uurijail. On veel teinigi traditsiooniline arvamine teose sünniloost: „Jakobson on juhtinud teda aine leidmises, selle konstrueerimises ja väljendamises“¹⁹⁾, arvab A. Raud, ja P. Palmeos²⁰⁾, esitades C. R. Jakobsoni kirja tema „Liina“ kavaga, kirjutab: „Nagu eelnevast näha, on Suburg seda faabulat ainult pisut oma maitse järele muutnud, kuid peajoontes on ta siiski sama“. Ainult Kampmann oma kirjandusloos eitab Jakobsoni nii tähtsat osa.

17) Päevik, lk. 148.

18) M. Kampmann, Eesti kirjanduseloole peajooned II, 1913, lk. 138.

19) A. Raud, Lilli Suburg, „Liina“ 1927³, lk. 7.

20) P. Palmeos, „Vana mamsli saladused“ eesti kirjanduses, lk. 60.

Agas mis ütleb teose autor ise nende ristikäivate arvamiste puhul? „Tõsi on, et Jakobson mind „Liina“ loo kirjutamisele sundis, mulle kogunigi eeskava katsus kokku seadida, aga niisama tõsi on ka, et ma kirjutamises täiesti oma teed käisin —“²¹⁾); umbes sama teatab ta hiljem kirjas M. Veskele²²⁾.

Kuidas sündis siis „Liina“²³⁾ praegu käes olevate andmete järgi? 4. juulil 1873 kirjutab C. R. Jakobson²⁴⁾ Lilli Suburgile:

—Agas mis ma Teid kohe kirja teel pean paluma, on see: Ärge viitke mite üht tundi ära, vaid hakkake kohe oma „saksastatud tüttarlapse“ elulugu kirjutama. Tõeste, Teie käes saab see töö õnnistama, sest mis Teil „keeletundmise poolest“ puudus, selle vasta on abi kerge leida. Teie „tüttarlapse“ vanemad võiksid päristalu poead olla, aga neist esimestest umbes 20—30 aasta eest, kus kõik mõisa valitsuse all veel seisis. Nemand on täis armastust, põlevat armastust oma isamaa ja rahva vastu, vihkavad Saksu, kelle piinamiste all neil palju kannatada, ja leinavad iga päev oma rahva haledat lugu. Nende tüttar imeb sedasama vaimu oma sisse, tema vanem sõber käib Peterburgis ühes vene koolis ja nende kirjad vastastiku põlevad sessamas vaimus. See tüttar on 15 aastaseks saanud, on oma emakeele kõrval Saksakeelt õppinud, ja et vanemad nõuukad on ja teda hea meelega edasi tahavad koolitada, saadavad nad tema, et Eestikeele tüttarlaste koolisi kusagil ei ole, linna Saksa kooli. Tema sõber on vaheaeg Peeterburgi universiteedi peal studengiks saanud, kus tema Eesti vaimul priiust on kosuda, aga tüttarlaps linnas Saksa koolis — seda Teie jo teate kõige paremine. O, ma palun Teid, hakkake üht sarnast elulugu kirjutama! Ma olen siin üttelnud, kuidas mina umbes saaksin oma juttu ära seadma, aga käige Teie täitsa oma enese teed, ja kui see plaan Teie meele järele ei ole, siis Teie ei tohi ennast temast sugugi eksitada lasta. Seesugust luuletust, kes meie rahvaelust välja kasunud, on meie naistesugule Eesti rahva seas hädaste tarvis, kui ka meie neiuide südamed isamaa armastuses põlema peavad minema, nagu Soome maal. Teie tüttarlaps võiks paar aastat linnas elada, kunni tema tundmise ja südame elu mite jalgadega ükski enam ei tallata, vaid teda ka välja tahetakse kiskuda, et Saksa vaimule ruumi saaks. Selle läbi sünnitatud seestpidised tüttarlapse võitlemised on kõige tähtsam jagu. Ta võitleb ja võitleb, kunni ta linnast ära põgeneb — see peab ühe iseäralise juhtumise läbi sündima — oma vanemate juure, kus tema sõber just Peterburgist võersiks on tulnud, kelle suust voolavad kiituse ja armastuse sõnad teda uue elule äratavad. —

Agas nagu öeldud, käige täitsa oma enese teed, ja mis minu jõud kannab, sellega tahan Teile ika abiks olla.

Nähtavasti oli neil „saksastatud tüttarlapsest“ juba varem juttu olnud, ja Jakobsoni jutumärgid lubavad selle idee arvata Suburgile omaks, igatahes on Jakobson veendunud oma sõbranna kirjutamisvõimes. Meie naisõiguslane, kes tunnistab „ma olin omal kohal ka „puupää“²⁵⁾“, aga ei tõrgu tundigi, sest juba 6. aug. 1873 kirjutab jälle Jakobson²⁶⁾:

21) Üks osa vaimu-liikumist Eesti ärkamise ajal. Kirja pannud Lilli Suburg, lk. 47. EKIA, ERM kogu 21.

22) Lilli Suburg M. Veskele, EKIA, EKSA 12:34.

23) Liina. Ühe Eesti tüttarlapse elulugu, temast enesest jutustatud. Raamatuks pununud ja oma rahvale välja annud Lilli Suburg. Tartus, 1877, 1884², 1927³.

24) EKIA, ERM Jakobsoni kogu.

25) Lilli Suburgile käsikirja „C. R. Jakobson'i Väandra elujärk“. EKIA, EKSA Suburgi kogu.

26) EKIA, EKSA Suburgi kogu. Ka E. Kirjandus 1917, lk. 79.

Ma olen Teie raamatu läbi lugenud ja minu süda on väga rõõmsaks läinud. Teie saate täitma, mis minu süda on soovinud ja mis mina Teie vaimu-annetest ete olen näinud.

Ja edasi: Edespidi saate ise mõnda leidma, mis veel muuta tuleb; aga kui terve lugu kirjutatud on, saan ma ka omad mõtted üksiku tükkide kohta välja ütleva.

Nagu kiri laseb arvata, polnud käsikiri veel lõplik, ometi vähem kui kuu aega millegi nii rõõmustava valmimiseks on küllalt lühike aeg. Kuigi arvestame tolleaegse Suburgi austust oma tähelepaneliku sõbra vastu, tahet talle meeldida ja teda üllatada, ei tohi me unustada, et saksa koolist tulnud tütarlapsel polnud tagavaraks kuigi head eesti keele oskust. „Leider bin ich aber so verdeutsch, dass ich: mich in meiner Muttersprache nur wie in einer mir unvollkommen angelernten auszudrücken vermag,“ tunnistab ta M. Veskele²⁷⁾. Suureks kasuks tuli talle küll vanemate saksa keele oskamatus, mis oligi ehk tähtsamaks keelekooliks. Ometi ei saaks esmatöö sulge pidada kuigi vilkalt jooksvaks.

Meie käes olev päevik kergendas tublisti kirjaniku ülesannet. Oli siis juba ligi kolmsada lehekülge pidevaid suleharjutusi seljaga, ja olid juba fikseeritud kindlasse, kuigi saksakeelsesse, vormi noorpõlve mälestused ja meeolud. See päästis Suburgi uhke vaimu Jakobsoni kava jälgedesse astumast, omandas ta ju viimase arvamusel alles peale põhjalikke, ajutisteks tülideks tõusvaid vaidlusi²⁸⁾.

Asudes päeviku ja „Liina“ paralleelsele vaatlemisele veendume kohe, et pole tarviski minna kaugemalt otsima eeskuju teose minavormis jutustamisele, maneerile — alata kirjeldusega lapsepõlve mälestustest ja paljude tegelaste karakterijoonisele²⁹⁾. Need võtab ta üle otse, kohati sõna-sõnalt, päevikust, toob teosesse kogu oma lapsepõlve maailma selle tegelastega, maastikkudega ja pidutsemistega. Isegi tegelaste nimed jätab ta muutmata, võime nad enamasti kõik päevikust asetada „Liinas“ leiduvate esitähete asemele, kui pole juba enne antud nimi täielikult, nagu Friederike — ta sõbranna Friederike Tubenthal, Sepa-Jansu, päevikus „Janso aus Törvaauk“. Prl. W. tähise taga tunneme kasvatajanna ideaalkuju prl. Wilkeni, madam G. — eks ole see lahke pansionipidaja madam Gallus. Friedrichi asemel esineb päevikus Johann Tubenthal, kuid nagu selgub vastavaist allikaist, on siingi jäädud tõelikkuse piiridesse, kasutades leidlikult noormehe kahte eesnime³⁰⁾. Muudetud on mõisnikusoost mänguseltsiliste nimed.

Peame ometi vägaigi tõsiselt arvestama saksa perekonna-romaani, mis on koolitanud autori nägemist, tundmist ja maitset, kultiveerinud elustiiligi tundlikult närvitsevaks ja mille kaudset mõju võib otsida juba päevikust, teadlikumat aga ta teoste sõnastusest.

27) EKIA, EKSA Veske kogu 112:34.

28) Pr. J. Jakobsonilt isiklikult saadud andmed.

29) Neil juhtudel on päevik igatahes lähem mõjustaja kui Palmeose eeskujuks oletatud Marlitt'i perekonnaromaanid.

30) Lihula kirikuraamatus: Friedrich Johann Tubenthal, sünd. 1. apr. 1841. Notar V. Krimmi teateil.

Nii faabula arenemise kui ka kirjelduste peamiseks paralleeliks on päeviku esimene vihk. Esitan vahekorra illusteerimiseks paar näidet:

Päevik lk. 3.

Es wurde ein neues Haus gebaut, der Vater nahm mich bei der Hand und führte mich auf den Unterbalken umher: das ist das erste, das ich von meinem Dasein weiß. Das Haus war fertig, man kramte und kolgte; auch ich hatte einen kleinen Grapen festgekriegt und wollte ihn in's neue Haus schleppen, er wurde mir aber leider schon auf dem Wege abgenommen, und mir höchst wahrscheinlich auch ein Verweis gegeben.

Või edasi lk. 4.

Da donnert's wieder einmal und ich war vor der Thüre am Flußufer unter eine umgekippte Wanne gekrochen, weil ich fürchtete, der Wolf käme mit dem ganzen Hausdache auf mich herunter.

Või jälle katke pikemast allikal käimise kirjeldusest III vihust

Lk. 97.

— neben mir die kleinen weißen, blauen und gelben Blumensternchen und Glöckchen auf ihrem grünen Grasteppe einander zu nickend und die weiß und bunt beflügelten Schmetterlingen zum Ausruhen von ihrem neckischen Spiele einladend; über mir und über das Alles das allerschönste Auge des Himels, in allerschönster Treue Liebe herabstrahlend — und ich hatte geseßen und mit dem ganzen Herzen im Auge die lieblichen Wunder vor, hinter und über mir angestaunt, bis —

Muidugi, alati pole paralleelsus nii sõnasõnaline, vaid tihti piirdub see ainult motiivide sarnasusega. Palju ühtesattumisi on just koolipõlveromaani arengumotiivides: nii päevikus kui „Liinas“ uhke kreiskooliõpilane Friedrich-Johann külastab tihti madam Galuse pansioni, saadab tütarlapsi õhtustele konversatsioonitundidele ja on kimbus Liina-Lilli vaikiva ja pelgliku olekuga. Veidi muudetuina esineb trükiteoses noormehe roosi kinkimise motiiv. Täitsa erinevad noorte lahkumineku põhjused, ja intriigi arendamiseks sissetoodud Lihulasse sõit kui ka sealne juhusliku kuulmise motiiv näivad olevat autori vaba loomingut. Sest nagu päevikust selgub, pole ta kunagi Lihulasse Tubenthalide juurde saanud, ka ei vasta teoses antud elamukirjeldus nende praegugi Lihulas asuvale punase

„Liina“ 1877, lk. IV.

— aga selgemaks läheb ju asi, kui ta ütelda võib: ma mäletan veel, kuda isa mind kät pidi võttis ja uue toa, mis mõisa härra oma valitsejale ehitada laskis, aluspalkide pääl käima viis; kuda ma, uude majasse kolides, ka ühe pisikese paja kätte olin saanud, teda mööda teed uue maja poole, mis aga mõni samm vanast eemal seisis, vedasin, mis eest ma aga ema käest tapelda sain, et ma ennast sedaviisi hukaseks teen;

Lk. III.

ja ka veel see oled sina, kes sääl jõekaldal ümber-pöörnud vanni all kõnksus kous kükitab, hirmu täis, et hunt praegu terve katusega maha kolistab tulla,

Lk. 75:

Sinised ja valged lilli-silmade tähekesed vaadasivad rohu seest lahkeste mu otsa, nagu oleksivad nad ennast minu seltsi üle rõõmustanud, hallikas vulises mahedaste mu kõrvu, mets kohises tasaseste mu ümber ja voolas oma magusat õhku mu rinda, taevas kallas ülevalt oma truuse värvi õli mu üle ja — ma püüdsin kõik seda kaunistust, mis siin mu kõrvas, ümber ja üle välja lautatud oli, oma hinge sisse neelata. —

kivikatuses majale. Tema sealse rohelisse-sõidu kirjelduse õige lähedaseks algversiooniks on ühe sünnipäeva pühitsemine Pärnu jõe ääres. Kirjaniku elu päevikust leiame teoses veelgi koolist tulnud ja tõesse rühkiva tütarlapse elamused.

Kuigi ka pr. J. Jakobson³¹⁾ mäletab oma abikaasat kõnelnud olevat „Liina“ parandamisest, peame seda esialgu uskuma ainult autori esitatud raamidest:

Ainult ühte kohta terves loos kirjeldas Jak. ümber, ise lehekese peal, ja lisas sinna juurde: „seda kohta kirjeldaksin ma sedaviisi.“ Selle lehekese pannin oma käsikirja vahele, kui selle Dr. Weske kätte saatsin. See hea mees kandis, käsikirjasse vaatamata, s. o. korraldamise pärast, selle trükkija kätte, kes siis parandatud koha kahekordselt ära trükkis (lk. 57, kus kaupm. seltskond rohilisse läheb)³²⁾.

Vastav koht leidub tõesti esimeses ja teiseski trükis, on alles kolmandas välja jäetud. Autori väiteid aitab tõendada ka ta kiri M. Veskele 11. juunil 1875³³⁾, milles ta otsib uut parandajat juba kaks aastat Jakobsoni käes seisnud käsikirjale.

Küll näeme teoses mõningaid Jakobsoni eeskava-kirja motiive. Seal on Jansu rahvuskangelaseks kujunenud osa, tema kooliskäik Peterburis, ta kirjad Liinale, kojutulek ja lapsepõlve-lemmiku taasleidmine. Seal on pärit ka teose põhiplaan, üldjoontes juba Richardsonilt põlvnev läbi raskuste õnnelikule lõpule rühkiv tütarlapse armuromaan. „Liina“ kõrgrahvuslik tendents samuti pesitseb Jakobsoni kirjas, teisigi tema ideesid on teosesse sisse jutlustatud. Kõik need õpetlikud vahepalakesed pole ometi Jakobsoni tarkusest, vaid nii koolioludest kui ka kasvatusküsimusest või maalapse isakodust võõrdumisest mõtiskelevad päeviku read ammu enne tema tulekut. Ideeliselt sai teos julgem, kui tootis selle aja — kaasa arvatud ka Jakobsoni — ja hilisemgi meelisklus, mis taoteli lepitust ja üheõiguslust mõisnikkudega. Seda viga tõttas autor oma „Maarja ja Eevaga“³⁴⁾ parandama, teosega, milles näeme nii selgesti kirjaniku fantaasia abitust, sest pole toeks enam oma elu faabulat. Üksikuid pidustuste ja interjöörikirjeldiste motiive on küll päevikust sinnagi ulatunud, seda oli aga vähe millegi tervikliku loomiseks.

Mis puutub veel „Liinasse“, siis on autor Jakobsoni õhutatud ainet ise osanud kahtlemata huvitavamaks teha võistleja sissetoomisega, kelle tõrjub õhutaja antud rahvusaate kandja nii perekondlikkude kui rahvuslike vastuolude õlul ja õnneliku lõpu nimel. Ometi jääb Friedrichile esimese armastaja osa, sest leheküljed tema esinemise ümber, päevikus ettetöötatud ja läbielatud detailidega, on teose usutatavamaid ja paremaid. Niisama nagu stiilikauhistuste kuhjamisega on kadunud teosest palju päevikulehtede

31) Pr. J. Jakobsonilt isiklikult saadud andmed.

32) Üks osa vaimu liikumist Eesti ärkamise ajal. EKIA, ERM kogu 21.

33) EKIA, EKSA Veske kogu 12:34.

34) Maarja ja Eeva, ehk: Suguluse truus ja armastus mehe vasta. Välja annud Lilli Suburg. Tartus, 1881; 1927².

intiimset võlu, samavõrra igavam on õnneliku lõpuga trükiteos hingeelu kurtumisega ja analüüsiga tühja jooksvast inimesest algkäsikirjas. Oleks olnud küllaltki huvitav teema ärkamisaja haritud naise traagika, keda ähvardab üksijääk vastava eesti seltskonna puudumisel, kui tahetakse hoiduda saksameelsetest ringidest. Aga mis mõte oleks olnud tol ajal niisugusel, peaaegu J. Aho „Õpetaja proua“ umblootusetusega lõppeval teosel!

Jäämegi uskuma, et Liina — sõna-sõnalt — on autor ise. Aga kahaneb Jakobsoni arvatav mõju, sest päevik vastutab õige suure protsendi teose motiivide eest. Mõistame nüüd paremini autori alalist närvlikku tõendust, et teos on siiski ainuüksi tema vaeva tulemus. Ja pole täitsa alusetu Lilli Suburgi haavumistunnegi sel puhul, kui tema algupärane looming asetati kaugele taha Koidula proosatoodangust, mille tähtsama osa algupärasuses kahtles paljulugenuid autor juba sel ajal koos C. R. Jakobsoniga.

Aino Undla.

August Kitzbergi „Maimu“ tekkelugu. 2

Ühest Saali saksakeelsest päevikust³³⁾ selgub, et K. on saatnud „Maimu“ enne auhindamist „Olevikule“, trükkimiseks. Kk. seisnud pikemat aega Saali (kui lehe joonealuse toimetaja) juures. K-i soovi ta pole võinud täita, —

weil ich den Roman seines unreifen Styles und gröber historischen Tatsachen-Entstellung wegen unseren Lesern nicht vorzulegen wagte. Nach der ruhmvollen Preiskrönung druckte ihn schliesslich ein Winkelblatt ab!

Pärast auhindamist K. on nähtavasti tööd pisut parandanud.

1892. a. algul kk. on seisnud K. A. Hermann pool. Tolle aasta 31. I K. kirjutab Pööglest:

Ja — auustatud Doktor! Kuida on lugu minu Maimuga? Kas olete mahti saanud, teda tsensuri kätte ära anda ja kas on lootust? Saali raamatud lähevad kõik tsensurist läbi, Maimu peaks ka minema. Kas soovite teda trükkida? Ma palun väga, mulle teatada, mis temaga on³⁴⁾.

Tsensuurist on ka „Maimu“ läbi läinud. Tsensur Jõgever ise oli üheks „Maimu“ auhindajaks³⁵⁾.

K-i saadetis Hurdale, „mõned jutud ja muu kribu-krabu“, asub praegu Eesti Rahvaluule Arhiivis³⁶⁾. Saadetises leidub

33) Praegu prl. Helmi Sardo käes Pärnus.

34) EKIA, M. Hermann'ilt saadud E. Postimehe kk-de kogu, nr. 107.

35) Kirjas K. küsib Hermannilt teose kohta: „Kas soovite teda trükkida?“ Seega võiks pidada ekslikuks B. Linde teadet (essee „August Kitzberg“, lk. 11), nagu oleks Postimees avaldanud „Maimu“ ilma autori loata.

36) H II 23, lk. 183—272. Hurda poolt märkus: „Saadud 13. V 1889.“

ka muistendeid, mille põhjal on „Maimu“ üles ehitatud. Neil on järgmised pealkirjad: „Põllemägi, Sukksild ja Mäkiste põrguhaud“ (lk. 187), „Mispärast Halliste-Karksi kihelkonnas tüdrukud ja naesed lühikeseks leigatud juukseid kannavad“ (lk. 253), ja „Kadrina tulp Karksi lossimäel“ (lk. 261).

Muistendid Mäkiste põrguhauast ja Põllemäest leiame teosestki (lk. 43—4 ja lk. 83—4), neis midagi erilist ei ole. Sukksilda teoses nimepidi ei mainita, kuid juttu on, ühenduses Põllemäega (lk. 83—4). Sukksilda vanapagan kavatsenud ehitada Mäkiste põrguhaua ja Põllemäe vahele, „et sukkis üle pehme oru põhja käia tahtnud“. Ülejäänud muistendid olgu esitatud tervelt.

1. Kadrina tulp Karksi lossimäel.

Kui Karksi lossi ja kirikut ehitama hakatud, ei ole ehitus tahtnud korda minna, vaid mis meistrid päeval ehitanud, vajunud öösel ära ehk lagunenud maha. Sellepärast olnud tarvis uute müüridesse üht inimest elavalt sisse müürida.

Keik rahvas aetud ehituse platsile kokku ja lossiülem küsinud: „Kes tahab kiriku võtmeid kanda?“ Keegi ei ole teadnud, mis selle küsimisega mõeldud. Üks edev eestitüdruk Kadri ütelnud: „Mina taha.“ Sedamaid võetud tüdruk kinni ja müüritud elavalt kivi tulba sisse. Esiotsa jäetud veike haugukene lahti, kelle läbi tüdrukule toitu sisse antud, pärast müüritud ka see hauk kinni.

Sest ajast olla ehitus heaste edenenu ja uus loss ja kirik saanud valmis. Karksi lossimäel seisab veel praegu üks torni ehk tulba moodi müüri rusu, mida rahvas „Kadrina tulbaks“ hüüab ja ütleb, et sinna tüdruk Kadri elavalt sisse müüritud 37).

2. Mispärast Halliste-Karksi kihelkonnas tüdrukud ja naesed lühikeseks leigatud juukseid kannavad.

Kui Karksi loss alles terve ja Halliste Karksi kihelkonnas üksainus laialine lossivald olivad, juhtunud kord, et üks rüütligust mees (mõned ütlevad: piiskop) ühte eesti neiut armastama hakanud, see sellest äraeksitatud ja käima peale saanud. See asi olnud rüütlitele ja papidele väga vastu meelt, — tüdruk võetud kinni ja sunnitud teda, et ta süüd kellegi muu peale ütlema peaks. Kui see seda ei ole teinud, üteldud: tüdruk olla nõid ja süüdlane, et ta saksa ära võrgutanud.

Sell ajal olnud kirikus häbipingid, kuhu need peale istuma pandud, kes mingit süüdi teinud ehk eksinud.

Ligemal pühapäeval pantud tüdruk häbipinki istuma ja et temale veel suuremat häbi teha, pandud temale karvane kübar pähe.

Aga eesti neiud, naesed teadnud, et tüdruk ilma süüta olnud ja tulnud teisel pühäl keik kirikusse, keigidel ka karvased kübarad peas.

Nüüd leigatud tüdruku juuksed ära ja pandud teda nenda häbi pinki istuma.

Aga Halliste-Karksi naesterahvas leikanud selle südame valuga, et ühe suguõele nii suurt häbi ja ülekohtu tehtud, ka keik omad juuksed lühikeseks ja tulnud nenda kirikusse.

Vastuhakajatel naestel leigatud rinnad ära ja rihmad selja pealt välja, milledest mitu pütti täis soolatud ja mida lossi ülem sõõnud. Selle

37) Vt. ka Märt Kõdar'i kirjutist „Mõnni Sonna karksi Lossi aja loost“ (ERA, H III 5, lk. 881—6), mis Hurdale saabunud 1889. a. veebruaris. Selles jutustatakse ehtsas rahvakeeles karksi vanapaganate elu ja Kadrina tulba lugu.

peale mõistetud tüdruku üle surmakohus. Hukkamise paik olnud praeguse Polli Aadama talu nurme sees ühe mäe peal. Seal kasvasivad, ehk parem ütelda kuivasivad veel mõne kümne aasta eest mitu igavest vana kuuske ja koht oli kündmata kesk nurme sees. Rahvasuu nimetas puid „vangiristi kuuskedeks“.

Sellest ajast kanda Halliste-Karksi kihelkondade naesterahvas lühikeseks leigatud juukseid. — Tõestegi kannavad sealsed neiid naesed veel praegugi lühikesi juukseid ja veel kuni mõne kümnekonna aastade eest tagasi olivad vanematel naistel külmaga kirikus käies karvased kübarad peas. Mõnel vanal eidekesel on kübar ehk praegugi veel kerstukapis alale hoitud.

Viimane muistend on K-iti eriti vaimustanud³⁸⁾. Ta on näinud selles oma teose „Stoffi“. „Eesti esivanemate kuldpäranduses“³⁹⁾ see on toodud tõendiseks, „kui väga seisame meie ise meelegõrguse poolest oma esivanematest taga“. Seal see lugu on ehtsamalt sõnastatud:

Vanast, kateligu usu aig ollu kirigun äbüpengi, koe nie kiriguteenistuse aig pääle istme pant, kellel mõne süü peräst äbü tahet tetä. Ütekõrra olla Karksin üits tüdruk pardikus lännu ja ütelnü süü saksa pääle. Sõs tett tüdrukul siande äbü, et äbüpenki istme pant ja viel karune kübär pähä. Tõistel naistel, tüdrukil ollu sellest ale ja nevä tullu tõine pühäbe puha kirigus, kigil kah karudse kübäre pähän. Ku nüid kirigupapi nännu, et see es joole aviden, sõs tett viel tüdrukul kigesurep äbü, mis tetä mõistet ja lõigat tal juuse är' lühikses. Sõs lännu tüdrukil naistel kigil eng täis ja nevä lõiganu selle valu ja leinä märgis, et ütäl sõtsil siande äbü tett, endel ka puha juuse lühikses. Karudse kübäre mood ollu naistel kirigun kävvän alle illä aigu ja seitsaani oleved pirrle alle Halliste—Karksi kihelkonnän tüdrukil ja naistel lühikse, lõigat juuse, enne ollu na kigil ka pikkä.

Näib, nagu oleks K. muistendit, Hurdale saadetud kujul, omalt poolt pisut täiendanud. Ta on sellega ühendanud vist rahvatraditsioonid metsikust lossiülemast ja Vangiristi kuuskedest.

„Maimu“ sündmustikku jälgides võib konstateerida, et autor on lasknud end juhtida peamiselt rahvajuttudest. —

Ajalooline tagapõhi „Maimus“ on maalitud esijoones Hurda teose „Pildid isamaa sündinud asjust“⁴⁰⁾ järgi, nagu K. seda isegi toonitab. K-ji esitis on tundelisem ja populaarsem.

Hurt:

Kitzberg:

Pärast maa äravõitmist ja jagamist oli Sakslaste esimene hool, omale uuele asupaigale ja valitsusele Läänemere kaldail kindlaid tugi teha. Seks ehetati Eesti-, Liivi- ja Kuura maal hulk kindlusi ehk lossisid kivist üles, mis ringmüüride ja kraavidega iga vaenlase vastu tubliste kaitsetud olivad. (Lk. 130.)

Igale poole oli ordu oma valitsusele kindlaid tugesid toimetanud. Siia ja sinna olivad Eesti mägede otsa, tema sinavate metsade põue, kindlad lossid ülesehitatud, vallidega ja ringkraavidega kinnitatud, mis iga vaenlase vastu tublisti kaitsesivad, ja mille vastu eestlaste sõjakunst midagi ei mõjunud.

(Lk. 11.)

38) Vt. peatükki „Imeline ohver“, lk. 118.

39) Oma Maa 1888, lk. 250—51.

40) Ilm. raamatuna 1879. a., enne seda „Eesti Postimehe lisalehes“ 1871, nr. 1—27.

Väljast poolt oli Liivimaa ordo seisus ja valitsuse kord õige kena näha, aga seestpidi oli ordo täis vaimu toorust ja elu roojust. Abielusse heitmine ei olnud ordo liikmetele lubatud, aga selle asemele tungis pea inetu lihahimu täitmine kõige nurjatumal viisil. (Lk. 134.)

Talupoega hakati igas tükis a-s-j-a-k-s arvama, kell iseenesest mingisugust õigust ei ole, vaid kes ka ise oma ihuga herrade päralt, nende pärisomandus on, nii et herral luba on temaga teha, mis ta arvab hää olevat. (Lk. 148.)

Üldiselt aga K. Hurda tekstist palju kinni ei pea; teda on kinnitanud rohkem Hurda eesti orientatsioon.

Peale Hurda ajalooraaamatu K. on kasustanud veel ühte saksakeelset allikat, Otto v. Rutenberg'i teost „Geschichte der Ostseeprovinzen“⁴¹⁾.

Rutenberg:

Im Mai 1298 fiel Witen wieder mit einem grossen Heer in Livland ein. Die Bürger von Riga, die Wehrmannschaft des gefangenen Erzbischofs vereinigten sich wieder mit den Lithauern, und alle zusammen verwüsteten dann auf grässliche Weise das Ordensgebiet in Livland, eroberten und zerstörten auch eine Burg Karkus, wobei vier Ritter ermordet wurden. Auf diesem Zuge sollen nach Angabe des Ordensprokurators anderthalbtausend Menschen erschlagen worden sein. Bruno stellte sich mit seinem Heere so auf, dass er den Lithauern den Rückweg abschnitt, bei Treyden kam es zur Schlacht. Anfangs neigte sich der Sieg auf die Seite des Ordens, zuletzt aber, da Bruno und viele Ordensritter gefallen waren, blieb der blutige Lithauer der Sieger. Er zog weit und breit unter immerwährendem Brennen und Morden in Livland umher und dann vor die

Lossi peremehed — orduvennad, papid ja mungad — pidivad oma töötuse ja vande järele kasinat ja karsket elu, naeseta põlve elama — naeseta nad elasivad ka, mistarvis siis ümardajad olivad, ümardajad ja küljesoojendajad, kelleks kõigeparemaid ja alati uusi — kui tarvis, maa pärisrahva tütardest väljavalida võis. Lossis põletati viina ja pruuliti õlut, sääal elati: püha, püha alati!

(Lk. 55.)

Eestlane oli pärisherrade varanduse - a - s - j - a - k - s saanud, ei tehtud vahet, kes adra ees ehk selle taga käis. Herral oli õigus, temaga teha, mida ta tahtis, — —

(Lk. 55.)

Kitzberg:

— — aga kui aastal 1298 leedulaste valitseja Viiten ennast Riia linna kodanikkudega ja päpiiskopiga, Johann von Schweriniga, ühendas ja Liivimaale sissetungis, ordumaid läbirüüstama ja lagedaks tegema, sai sellest sõjaväest juba esimene Karksi loss ja kirik ärahävitatud ja varemeteks lõhutud. Leedulased tegivad ordule palju kahju, tema maid laastades, sääal tappes ja põletades, ja kui ordumeister Bruno nende tagasimineku teed oma sõjaväega kinnipanna tahtis ja Treideni all lahing tõusis, saivad leedulased ordu väest täiesti võitu. Alles Neuenburgi all⁴²⁾, kui Preisimaalt Königsbergi ordukomtur Berthold von Brühaven oma sõjaväega Liivi ordule appijõudis, saivad leedulased Liivimaalt välja, omale maale tagasiasetud.

(Lk. 13—14.)

41) Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Kurland von der ältesten Zeit bis zum Untergange ihrer Selbständigkeit von Otto von Rutenberg. Erster Band. Leipzig, W. Engelmann, 1859.

42) Peaks olema: Neuermühlens all.

Feste Neuermühlen. Hier wurde der Rest des geschlagenen Ordensheeres belagert und befand sich in grosser Gefahr. Jetzt kam aber aus Preussen ein starkes Heer unter Anführung des tapfern Komthurs von Königsberg, Berthold Brühaven, den Livländern zu Hülfe, und damit änderte sich wieder die Lage der Dinge; denn nun kam es bei Neuermühlen am 29. Juni 1298 zu einer Schlacht, in welcher die Lithauer und die Rigischen vollkommen geschlagen wurden. Witen wurde aus dem Lande gejagt, — — 43)

(Lk. 264.)

Sellega näikse ajaloolaste märgatav kaastöö aga piirduvatki.

Tähelepanu äratav kõnealuses K-i teoses Bernhardi vannutamise tseremoonia määtatüki ja valge kepikesega (lk. 107—8). Ei ole usutav, et K. ise seda välja on mõelnud. E. Rahvaluule Arhiivist ei ole õnnestunud ainustki vastet leida, Wiedemanni, Boecleri ega Kreutzwald-Neusi vastavaist teostest samuti mitte. Võiks siis järeldada, et seesugune vandeandmine on rahvatraditsioonis haruldane. Võib-olla, et K. on kasustanud Oleariust.

Olearius:

Die Lettischen bey Riga sollen ein Stüd Dorf auff den Kopff legen / und einen weissen Stab in die Hand nehmen / und schwaren / anzubeyden / dass wo ihr End falsch / sie / die Schrigen und ihr Vieh auch also verborren / verschwarhen und verarmen mögen 44).

Kitzberg:

Võta siit haljendav mätas ja pane oma pää pääle, võta kuiv kepikene oma kätte ja vannu meile siis, et kui see, mis sa ütelnud, tõsi ei ole, siis saagu sinu liha äralagunema, kui see mätas, ja sinu luud ärakuivama, kui see kepikene, kui veel Vanaisa päikene nende pääle paistab!

(Lk. 108.)

K-i enese tõendust mööda „Maimu“ tegelastest keegi ei kanna ajaloolist nime. „Nimed on luule, tuum aga rahva mälestus“, öeldakse peatükis „Imeline ohver“ (lk. 119). „Maimu“ olevat täitsa K-i loodud nimi, nii arvatakse. K-i kaudu see nimi on saanud küll rahva hulgas tuntuks, esineb aga juba varemini, 1886. a., G. E. Luiga jutus „Muruneid“ 45). Muruneiuks on ühe eesti vanema tütar, nimega Maimu. — Maimu isa nimeks K-i kk-s on, „Vendla“; selle ta on muutnud hiljemini „Venda'ks“. „Jutik“ on olnud K-i isa liignimeks 46).

43) Öige sarnaselt jutustab neid sündmusi ka A. v. Richter, teoses „Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben“, Theil I, Band I. Riga, N. Kymmell, 1857, lk. 187.

44) Viel Vermehrte Moscowitische und Perstianische Reisebeschreibung von Adam Olearius. Hamburg, 1696. — II raamat, 9. peatükk, lk. 56.

45) Ilm. „Meelejahutajas“ 1886, 26. IV — 10. V, nr. 16—18.

46) „Tuulet.“ I, 44.

K-1 olid mõned tüübid muidugi antud juba rahvajuttudes, teisi tuli vabalt luua. Rahvapärimestest nähtavasti on võrsunud Lehte, Maimu ja kubjas Kurat⁴⁷⁾; võib-olla, et ka munk Bernhard. Viimasel on ajaloolist alust: Jaan Jungi järgi⁴⁸⁾ arvatakse, et XIV sajandi keskpaiku Karksis olnud üks katoliku preester, nimega Detmarus. Jumalamehi esines ka K-i lektüüris: tema tõlgitud „Üle kivide ja koldaste kaldale“ peategelaseks on munk Salvator, kurnishinge kalduvustega noor mees nagu „Maimu“ Bernhardki.

Peale Bernhardi ja Salvatori hingesuguluse võiks märkida, et nad mõlemad u i n a k u s t ä r g a t e s leiavad oma kallima.

Aimata on, et Bernhardisse K. ka ennast on pannud. Temagi on olnud vaga südamega, temaski on olnud mahajäetuse- ja üksindustunnet:

Ja kes seda jutukest kirjutas, on mõnelgi kevadisel õhtul mäe peal istunud, kui võeras, vareksed ja hakkid lendasivad kräuksudes tema ümber nagu tahaksivad nemad naerda selle üle, et ta nii ükski!⁴⁹⁾.

Bernhardi ja Maimu armastusloos näikse kajastuvat noore K-i suhtumine naisesse⁵⁰⁾:

Noored olime, noor oli ka neiu häärberi teisest otsast. Mõisarentnik ja tema valitseja olid mõlemad haiged, tuli heinaaeg, ei olnud teist, kes oleks pidanud minema heinamaale tööd juhtima. Igav amet neiu-le, päev otsa moonakate keskel olla. Kui sageli ei vähelnud me siis palava päikese käes soojade heinte seas. Kui kaks last, kes ei tea hää ega kurjatundmise puust.

(„Tuulet.“ I, 133.)

Mees kui neitsi olivad neil kokkupuutumistel üksteisele kalliks saanud. Lapselik ilmsüütus varjas nende üle. („Maimu“, lk. 74.)

Nõnda kõndisivad kaks noort rikumata inimest südamlikus sõpruses argtuseta teineteise kõrval — teadja mees ja — aimeta neitsi. Mees ei olnud tüdruku usaldust mitte kurjaste pruukinud. (Lk. 75.)

Horatiuse oodi „Integer vitae“, millega Bernhard Maimut völub, K. on ka ise laulnud koos oma sõbra Jaan Rootsiga „Sängerhain“-nimelisest viisiraamatust⁵¹⁾. Peale ladinakeelse teksti seal olnud ka saksakeelne: „Über den Sternen ruhet Gottes Frieden“.

Kaski' algkujuks on olnud (J. Rootsi andmeil) Kaubi Kõrge-mäe Annus Kase, — mees, kellele „Tuuletallaja“ II andes pühendatud eri peatükk (lk. 22—25)⁵²⁾. Seal kujutab ja iseloomustab teda K. järgmiselt:

47) Kupja kohta vt. „Maimus“ lk. 20, ja „Kodu-kurukesest“ lk. 8. — Viimasest öeldakse: „Hopmannide üle olla palju oigamist“.

48) Halliste ja Karksi kirikute ja kihelkondade ajalugu, 1893, lk. 8.

49) Vt. ka „Tuulet.“ I, 138.

50) Eriti rõhutab seda A. Raag „E. Kirjanduses“ 1925, lk. 517.

51) J. Rootsi andmeil see on olnud 1870-ndail aastail meie koolides tarvitusel; seda olnud kaks jagu. — Autoriks võib arvata helilooja A. Lätte juhatusel mööda Ludvig Christian Erk'i (1807—83). Vt. Hugo Riemanns Musiklexikon, 11. tr. 1929, I köide, lk. 471.

52) Enne ilmunud „Odamehes“ 1924, lk. 312, A. Kase pildiga.

Kõrge kõhn kuju, alati mustas mulgi vammuses, pikk ja lai valge habe rinna pääle allalainetamas, liigutused veel kärmed, silmades nooruse tuli. Niisugusena võis enesele ette kujutada vana Vanemuist, aga ka mõnd piibliaegset „kohtumõistjat“. (Lk. 23.)

Üks mässulise meelega mees, vanamees oli, enam veel kui mõisnikka vihkas ta kirikuõpetajaid, vist oli tal nendega midagi ees olnud; tema oli ka ehk esimene talurahva seast, kes piiblist lausa kui „juudijuttudest“ sõandas rääkida. (Lk. 24.)

Annus Kase'st on kirjutatud pikema artikli tuntud ärkamisaja tegelane Adam Peterson⁵³). Tema andmeil A. Kase on sündinud 7. XII 1820 Kaubi (Uue-Pornuse) vallas Kõrgemäe päris-talus, kus ta esivanemad elanud juba kaheksa põlve. Annuse isa Enn surnud hirmsa nuhtluse tagajärjel noorelt, kui Annus olnud 16-aastane. Raske olnud noorel peremehel talu pidada läbi näljaegade, kuid ta on kange töö ja aruka meelega abil tõusnud haljale oksale. A. Peterson iseloomustab A. Kaset kui tüüpilist, paindumatu iseloomuga ja kange tahtvõimuga meest. Ta surnud 28. V 1884 (63½ a. vanuses).

Kaski talu asub mäe jalal nagu A. Kasegi⁵⁴), ja seda hüütakse samuti Kõrgemäeks. — A. Kase naine Kärt surnud 1867. a., teda K. vist üldse pole tundnud. A. Peterson ütleb, et ta olnud hea kõneanniga, tuline ja kärmas perenaine. Samasugune näikse olevat Kaski naine Marna:

„Heldus, sina oled. Mis on, Venda?“ kõlas kambrist nüüd ka nais-terahva hää. „Ma tulen, tulen silmapilk. Mis on?“ (Lk. 36.)

Kuid juba olivad vileda noore perenaese käed hellatades lapse küljes, nagu säde kadus ta temaga kambrisse. (Lk. 37.)

Lõpuks — ilmneb, et A. Kase kuju on K-I mälestusse tõusnud ka Venda matusestseenis Põllemäel:

Kui Annus Kase suri ja puusärgis puhkas, ikka oma armastatud mustas mulgi vammuses, nagu uhke ja tõsine, käed lumivalge habeme all risti rinna pääl — pidid üttelema: siin magab üks patriark, üks prohvet. Nii auline oli tema väljanägemine. („Tuulet.“ II, 25.)

Lumevalge juuks ja habe laenetasivad ümber tema uhke pää; igamees, kes nägi, pidi tunnistama: Siin hingab üks vürst — ehk prohvet. („Maimu“, lk. 84.)

6.

Teame „Tuuletallajast“, et K-i lemmikkirjanikeks on olnud Koidula ja Kreutzwald. Viimase välist mõju „Maimus“ ongi märgata. Kolmeteistkümnest peatükist on üheksal motod „Lembitust“; ka proloog lõpeb sealt värssidega. Reministsentse on ehk Bernhardi suhtumises loodusse:

53) E. Kirj. 1920, lk. 346—54; A. Kase pildiga.

54) Vt. „Tuulet.“ II, 23.

„Lembitu“:

Neil juhiks eel on rauk, kes kumardates / Kord korralt sammu kiirust viivitas, / Kus teraselt ta rada ette vaad'tes, / Et jalg ei tallaks ussikestki maas; / Kus minek kinni seisib okste küttes, / Seal't kõrvale ta oksid paenutas; / Ei sallinud, et mõrtsuk mõega tera / Üht loodud kasvukest siin raiskaks ära.

(Lk. 16.)

„Maimu“:

Oma priitundidel luusis ta metsades ja laanedes ümber ja pani loodust tähele. Ei tallanud tema lillekest aasal puruks, ussikeste eest põrmus astus ta kõrvale, metsaloom oli tema eest julge. (Lk. 58.)

Kreutzwaldi Kalevipoja käiku isa hauale⁵⁵⁾ võiks veel kõrvutada vastava episoodiga „Maimus“ (lk. 91—92).

„Paar sammukest rändamise teed“ ei tule arvesse. Selgub, et K. on lugenud seda alles 1918. a., Fr. Tuglase redigeeringus⁵⁶⁾.

Bernhardi ja Maimu tutvumises ja nende vastastikusel laulmises (lk. 65—70) tohiks leida sarnasust vastava episoodiga G. E. Luiga jutust „Muruneid“. See on ilmunud Meelejahutajas 1886. a., ajal, kus K. võis juba otseselt teotseda „Maimu“ kallal. Luiga jutukeses, teame juba, peategelase nimeks on Maimu. Esineb ka kohanimi Kõrgemäe. „Muruneid“ on lugu kahe vaenulise eesti vanema võsu, Kangla Kotka tütre Maimu ja Kõrgemäe Karu poja Kauni teineteise leidmisest. Mõlemad armastavad laulu, laulavad meelsasti, ja selle tõttu satuvad kokku.

Väliskirjanikest võib „Maimuga“ ühenduses kindlasti mainida ainult Peter Rosegger'i, K-i enese viipe põhjal. Ta on kasustanud nähtavasti Rosegger'i üht liblikamotiivi, ja on siis käsikirja teinud vastava märkuse. See koht on järgmine:

Kui ta [Bernhard] korra niiviisi mõtetes metsas jalutas, lendas ilusal legendikul läikiv liblekas (P. K. Roseggeri aine järele) tema ees tiheda põesa peale. Ta püüdis lennukat ligemalt näha saada ja astus põesa poole, — näe, seal kargas põesast tugev eestipoiss välja ja jäi nagu oleks ta kuritöö pealt leitud, häbelikult tema ette seisma. Põesast aga kõlas itsitav naer ja maenitsev heal: „sülita, sülita välja, muidu teeb papi kuri silm sulle kahju“, ja — häbelikult sülitas pois enese ette.

Preestri süda kihvatas, ta lõi põesad käega laiale, mis ta nägi? Põesas oli noor naesterahvas veidi sasitud juukstega, kes naeratades temale vastu astus⁵⁷⁾.

Pr. Johanna Kitzbergi andmeil Rosegger on olnud tema mehe üheks armsamaks kirjanikuks, kellelt saanud ka äratust oma külajuttude kirjutamiseks⁵⁸⁾.

„Maimu“ on oma moodi ajadokument. Ses on näit. kramplikku esivanemate kultust, mis oli moes; tol ajal sobis pealkirjaks

55) 3. laulus v. 746—78.

56) „Maaliit“ 29. VI 1918, nr. 52, lk. 3.

57) Raamatus lk. 59.

58) Inglise autoreist K. lugu ei olevat pidanud; lugenud siiski huviga Walter Scott'i. — Viimase teoseid olekski põhjust „Maimuga“ kõrvutada. Vt. W. Dibelius, Englische Romankunst, 1922², II anne, lk. 113—231.

panna „Eeden all maa“; Vene võimu tuletab meelde Maimu ennustus kahe peaga kotkast (lk. 144). Jutustis kajastab aga ka varemini valitsenud kirjanduslikku kooli. Sentimentaalsete rahvaramatute mõju on tuntav. „Maimus“ on rohkesti tundlemist-haletsemist, näit. ptk. „Kadrina tulp“, „Varastatud sakrament“, „Vangiristi kuused“. Eks muuseas ka lapse sünnitamine vangitornis ole saanud üldtuntuks just vga Jeenoveva läbi.

Paar asjaolu „Maimus“ tuletavat meelde, et autor on pidanud kohtukirjutaja ametit. Põllemäel (lk. 85) kõik mehed panevad „kui vande töotuseks“ käed puuriida peale (ja pigistavad siis Kaski kätt). — K-i ajal vandeandmisel tuli inimestel käsi Piibli peale panna. — K. kujutab lähemalt rahvakohtu pidamist Annemäel. Kõige vanem õigusemõistja kõneleb seal kuidagi meieaegset kohtukeelt (lk. 101).

Eluloolisel tagapõhjal on arusaadavad ka mõned pühakirja elemendid stiilis:

selle pääl hingas surnud rahvavanema Venda keha (lk. 84);

See kindel kants, mida ta oma südamesse kõige kiusatuste vastu üles oli ehitanud, see kõva kilp, mille taha ta oma südame arvas ära-varjanud olevat — preester tundis, et mõlemad teda enam mingi eest ei kaitsnud (lk. 87—8);

ehk langeb taevast tuluke ja võtab meie vastased ära (lk. 126).

Sõnastusstiil „Maimus“ kannatab teataval määral ühtlusepuudust.

Esineb sobimatuid võõrsõnu:

Maimu aga viidi oma korterisse tagasi (lk. 120);

Jah, selle üle oli raske otsusele saada, liiategi ühel naeste konverentsil (lk. 125) 59).

Eesti-sõna tarvitus mõjub kahjuks anakronismina. Kahtlane on, kas XIV sajandi eestlane ütles „tunnid on loetud“ (lk. 79).

Suurim anakronism on aga nõiaprotsess ja nõia põletamine XIV sajandil. Nõidasid on meie maal põletama hakatud alles XVI saj., eriti on seda tehtud XVII saj.

Autor langeb kohati teise tooni, muutudes vulgaarseks:

Bernhard olnud „juba poisikesena kloostriisse topitud“ (lk. 56);

„Taud!“ värisesivad alles neitsi huuled ja ta tahtis punuma pista (lk. 68).

Autor ise tarvitab õige kaugeid murdesõnu; (näit. karman, lk. 123), tegelased on liiga koolitatud keelega ja murdevabad. Maimu laul oleks loomulikum karksi murdes, nagu on loomulik, et ta lapsena hüüab: „Tule, tule, äit, ja vaata, mis mina metsast leidsin“ (lk. 49).

59) K-i barbarismideharrastus on pärit nähtavasti Rannamõisa päevilt. „Siin sain ma hää kooli, õppisin, näiteks, saksa keele täielikult ära. Iseäranis ametliku kohtukeele, sest see oli sel ajal väga ladinakeelsete floskelitega spikitud,“ ütleb K. „Tuulet.“ I, 128.

Murdejooni esineb üsna rohkesti autori kirjeldavas ja jutustavas esitises:

Südaöö-tunnil... hiillas pimeduse kattel keegi inimene ehitusepaigale lähemale (lk. 29);

soris nüüd pilpaga tuha sees, liimakute ja virna alla äramatud tuld otsides (lk. 35);

Oma priitundidel luusis ta metsades ja laanedes ümber (lk. 58). Kurv naeratus mängis munga huulte ümber (lk. 59);

nuuskimine ja rahva järele luurimine oligi tema pää-amet (lk. 110);

noorik... lamesikka veel nagu eluta õlgede pääl (lk. 115);

Uuesti ja uuesti viidi noorik oma korkasse tagasi (lk. 119);

Tuline viha täitis nende hingesid, tuline viha kiskus rahva käed rusikasse, aga — need rusikad pidivad — vana mõistusõna järele — karmnisse jääma (lk. 123).

Kõnelustes leidub murret erandlikult, ainult paaris kohas:

Tule, tule, äit, ja vaata, mis mina metsast leidsin (lk. 49);

Tule, mu peid! (lk. 93).

Autor on teadnud teksti võtta mitmeid arhailist laadi sõnu, mis kahtlemata sobivad teoses, kus kujutatakse kauget minevikku. Näit.:

Üleskohendatud loss ise, kui imelik, tükk lagunenu müüri ja teine pihapu aeda ja mullavalli — (lk. 16);

Ta oskas aga ka uiiga ja kõladega kududa, pilusid ajada, kedrata ja nahku kasukaks kokkuõmmelda (lk. 51);

maapoole külge oli valläärde veel mitu ja mitu jämedat ja kõrget mitme-eluga torni ehitatud (lk. 53—4);

Näe — küll kattis neitsi niudeid süsimust sõuu, aga sõuu alt pugesivad jalad välja — (lk. 67).

Vanasõnu ja kõnekäände on autor kasustanud vähe, ainult paaril korral (lk. 41). Ta on ühel puhul vaevunud ka ise midagi sarnast looma. Venda ütleb tähendusrikkalt: „Jää pragiseb kuni ta murdub, liig pingule tõmmatud kõis katkeb!“ (Lk. 38.) Jäässe puutuvat osa on mitu korda parandatud: kk-s jää „käriseb“, 1. tr. — „väriseb“, 2. tr. — „pragiseb“, ja viimati — „paindub“.

Lemmiksõnaks on imelik ~ imeline. Seda on võimatu mitte märgata, niivõrd sageli see kordub. Näit. lk. 8 (2×), 9, 16, 35, 56, 68, 69 (2×), 70, 76, 90, 94, 111 (3×), 127 (4×), 137 (2×), 144 (2×).

Võrdlused on rahvalikud, kippudes muutuma stereotüüpseiks:

Sääl — aledes, just rüütlite parvest läbi, kihutas keegi Eestimees sadulata väikese hobuse seljas kui välg üle lossiõue lahtise jalgvärava poole (lk. 17);

See kõik oli noorel preestril selge, välguna kargas ta üles — (lk. 67);

kõik rahvas ümberringi jäi vait kui haud (lk. 85);

Kõik rahvas oli vait kui haud (lk. 107);

Väikese jalgvärava ees aga seisivad rüütlid kui raudne aed (lk. 127—8);

Ees ja taga rüütlid, kui raudne aed (lk. 143).

Stereotüüpsust esineb ka tegelaste karakteristikas, epiteetid; kes olgu vahvad, kes truud, kes õelad. Autor eelistab otsesest karakteristikat. Antakse iseloomustust juba nimes: kubjas Kurat.

Venda ja Kaski puhul on segav, et nad mõlemad peavad olema vahvad ⁶⁰⁾ kangelased ⁶¹⁾, kuid on jäänud individualiseerimata; nad on liiga teineteise sarnased. — Nagu eelpool selgus, nende mõlemate üheks ühiseks algkujuks näikse olevat Annus Kase.

Tegelased on üldiselt liiga raamatulised, skemaatilised. Nad ei jää pärast lugemist kauaks meelde. Nende väliskujud on kas liiga ebamäärased või hoopis joonistamata. Näit. peategelane:

Linavalged juuksed liuglesivad tema otsaesise ümber, tema sügavsinistest silmadest paistis läige, nii puhas ja ilmasüüta kui selge taevass (lk. 50).

Otse kui oleks loodus oma kõigekõrgema kraadi õrna naeselist olemist tema üle väljavalanud nii õrn ja ilus oli ta (lk. 52).

Ta laulab „sulatava kurva häälega“ (lk. 65), ja tema jalad on „nii väiksed, nii valged ja nii imeõrnad“ (lk. 67).

Vendast teame ainult seda, et ta oli tugev mees ja suure habemega.

Loodusliku ümbruse kirjeldus on jäänud hõredaks. Autor saab läbi kohanimedega mainimisega, lugejale on sellest vähe, kui ta pole just kohalik inimene. — Rahvajutte on liiga toorelt, ebaorganiliselt teksti võetud (näit. lk. 44, 83—4).

K-le hiljemini nii iseloomulikku naljasoont pole „Maimus“ märgata. Paar erandlikku väljendust: „tahtis putkama panna“ (lk. 67), ja „tahtis punuma pista“ (lk. 68) võiks vahest registreerida.

„Maimu“ autor ei salga oma isiklikku arvamust või osavõttu:

Karedad ajad, karedad inimesed, nõnda tegi alati võitja — äravõidetuga (lk. 10);

Vaga, priitahtlik märtrisurm pidi Issandale hääd meelt tegema, teda äralepitama. Oh jõledust! (lk. 28);

Vaene moorik! Kes päästab sind kiskja hundi, kes sind, preester, tõsise vanapagana käest! (lk. 110);

Aeg, sina üksi olid ja oled siin süüdlane, et siis nõidust usuti, siis — ja veel sadasid aastaid pärast seda (lk. 130).

Leidub kohati õpetust lugejale:

„Veel mitte, Maimu“, hüüdis aga noormees, „veel mitte. Mitte kui varas ja võõras ei taha ma sinu puhtasse neitsilikusse kambrikesesse astuda, veel mitte ei tohi ma seda. Tule, et ma sind enne enesega laulatan!“ (lk. 93);

Küll tõusivad tema südames vahel mõtted: kukuta ennast siit ülevalt alla, siis on kõik otsas ja mööda, aga ta teadis ka, et inimene enesele ise elu ei ole andnud, ega seda ka ise tohi võtta (lk. 145).

Esile tungib aga K-i religioosne meelsus. Ta laseb kõige oma esivanemate kultuse juures ometi eelistada uut usku, ristiusku (lk. 104—5 ja 136—8). Ja epiloogis öeldakse:

Kõikidest üle aga tõuseb väikene kena valge kirik kõrgele, kui tahaks ta vägeval sõnal ütelda: Mina, Issand, olen ja jään igavesti.

60) Epiteet „vahva“ kordub ka „Lembitus“; vt. lk. 25, 56.

61) Vt. lk. 14, 31, 37, 45, 81, 83, 85.

Religiooslikkus ongi „Maimus“ eriliseks jooneks, mis teiste ajaloolise jutustise viljelejate, — Bornhöhe, Järve ja Saali juures, silma ei paista.

Kui nende esikteoseid võrrelda „Maimuga“, siis fabuleerimisoskuses K. kahtlemata jääb alla. „Maimu“ sündmustik on lihtne ja selge, aga näit. Järve ja Saali teosed on kriminaal- ja seiklusromaanide taolised.

Elavat elu on „Maimus“ vähe, seda on märgitud juba jutustise ilmumise puhul. Ses suhtes pole K. aga mingiks erandiks, see on üldine viga.

Iseenesest on „Maimu“ laia pintsliga valmislopertatud pilt, milles kõik peenem maalimisetöö kõrvale jäänud. Tema kava oleks ainult kuus-kord nii suure raamatus äratarvitada võidud, ütleb autor ise, ja umbes nii mõtleb nüüdisaegne lugejagi. Teos ei ole aga ilma kaasakiskuva mõjuta, sest tundmuslik element on tugev.

Karksi, oma kodukoha rahvamälestusi on K. tahtnud elavaks õhutada. Seda on ta suutnud teha*.

Oskar Ojasson.

Leivu rahvas.

Vähe on seni kirjutatud leivurahvast, kes on tuntud ka Koiva maarahva nime all. Selle eestlasile nii lähedase hõimu viimsed riismed asuvad veel praegugi Lätis, Ilsnä (Ilzene) vallas, mitte kaugel Eesti lõunapiirist.

Käesoleva aasta kevadel allakirjutanul avanes võimalus minna uurima seda väikest surevat keele- ning verehõimu Akadeemilise Emakeele Seltsi ülesandel. Sealveedetud kuue nädala kestel ilmes nii mõndagi uut ja huvitavat, mis toob parandusi ning täiendusi leivu rahvast seniavaldatud andmeile.

Esimesi teateid leivu rahvast toob A. W. Hupel oma raamatus „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland“ III, 1782, lk. 212—13. Siin mainib ta ainult mõne reaga nende asumisala, arvu ja kombeid.

Järgmisena kirjutab neist H. von Brackel teoses *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*“ II, 2, 1841, lk. 341. See mõnekümne-realine teade annab väga üldsõnalise ülevaate leivu rahva asupai-gast, viitab ühtlasi aga ka mõnele huvitavale pisiküsimusele.

* Väike elulooline lisand.

Märgitakse alati, et A. Kitzberg olevat Riias Tartu tulnud a. 1900, kuid see pole õige. Jaan Tõnisson kutsub K-t Postimehele ärijuhiks 25. IX 1901; (EKIA, A. K-i kogu 2:10). Proua Johanna K-i andmeil nad olevat Tartu asunud 1901. a. novembri keskel.

Esimene pisut ulatuslikum kirjutus on ilmunud Sjögren'ilt pealkirjaga „Zur Ethnographie Livlands“ väljaandes „Mélanges Russes, tirés du bulletin historico-philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg“ I, 1851, lk. 160—238. See artikkel on eriti huvitav osas, mis käsitleb keelelisi küsimusi. Kuigi Sjögren opereerib teiste kogutud materjalidega, teeb ta siiski rea õigeid järeldusi leivu keele kohta. Ometi leidub tal ka vigu, ent need on tingitud peamiselt materjalide puudulikkusest.

Huvitavad on paralleelnäited, arvult 44, Seltnä (Zeltini) ja Alamõiza (Lejasciems) murdes. Näiteist selgub, et neil murdeil on olnud ilmne vahe. Võrdluste varal põhja- ja lõuna-eesi ning Salatsi-liivi murdega tõestab ta leivu keele otsesest sugulusest eesti keelega.

Ka F. J. Wiedemann on tundnud huvi leivu keele vastu. Tema kirjutus, „Die Ehstninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland. Ein Nachtrag zu dem Artikel des verstorbenen Akademikers Sjögren vom 11. Juli 1849 „Zur Ethnographie Livlands“, on ilmunud „Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg“ XIII, nr. 5, 1869, lk. 447—524.

Wiedemanni andmed on hangitud Alüksne pastorilt Kupfer'ilt ja sama linna läheduses elanud arstilt dr. O. Girgensohn'ilt. Neid andmeid on ta kontrollinud kellegi leivu soost Ilsnäst pärit oleva kirikuvõõrmündri abiga. Wiedemann käsitleb leivude sugulusküsimust eestlaste ja liivlastega ning jõuab vastavate näidete varal seisukohale, et siin on igaljuhul tegu eestlastega. Oma väite selgituseks toob ta rea keele võrdlusi: eesti: *vits, karu, haukuda*, leivu: *viits, kahr, aukude*, liivi: *jotas, oks, utt* jne. Ka püüab ta esitada ülevaadet leivu keele häälikulisest ja grammatilisest struktuurist. Oma artikli lõpus tsiteerib ta Sjögreni näiteid ja kirjeldab mõningaid leivu rahvakombeid. Üldiselt on Wiedemann'i järeldused õiged ning õnnestunud ja pakuvad hilisemal aegadel kogutud materjalide korraldamisel nii mõndagi kasulikku.

Esimene keeleuuriija, kes on viibinud isiklikult leivude juures pikemat aega, oli Helsingi professor Heikki Ojansuu. Oma uurimuste kohta on ta kirjutanud Soome Teaduste Akadeemia väljaandes „Tiedeakademia. Esitelmät ja pöytäkirjat“ 1912, artiklis „Virolaiset siirtokunnat lättiläisalueella. Niiden lähtöpaikka ja aika“. Eelmainitud kirjutisest on V. Grünthal avaldanud kokkuvõtte ajakirjas „Eesti Kirjandus“ VIII, 1912, pealkirjaga „Eesti asundused lätlaste seas“, lk. 320—27. Ojansuu annab võrdlemisi mitmekülgse ülevaate leivu rahvast, leivude asumisalast,

arvust, ebausust, kombeist, nende siirdumisajast Lätti ja siirdekohast. Ojansuu väited näivad vähemalt esialgsel vaatlusel põhjalikult kaalutletuina ja enamik neist on kahtlematult väga lähedased tõele.

Esimene eestlane, kes leivu rahva juures mitu korda käinud, on stud. phil. Paulopriit Voolaine. Oma töötulemusi on ta avaldanud artiklis „Koiva maarahvas“, mis on ilmunud koguteoses „Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks“, 1927, lk. 164—74. Tema kirjutises leidub enne kõike refereeringuid eelmisist autoreist, kuid ka mõningaid uusi andmeid. Väärustuslikema osa kirjutisest moodustaksid tekstid ja keelenäited, ent kahjuks on nende foneetiline transkriptsioon mitmeti soovidajättev ning mõneti otse eksitav. Suurim osa Voolaine märkmeist on käsikirjana talletatud Eesti Keele Arhiivi.

Edasi leiame asjalikke märkmeid mag. P. Ariste kirjutises „Lisandeid Koiva murrete vokaalide häälikute loole“ ajakirjas „Eesti Keel“ nr. 6, 1931.

Isiklikult on leivude juures käinud ka prof. L. Kettunen a. 1932. Tema „Kertomus matkastani liiviläisten maalle v. 1932“ on avaldatud „Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja“ XLVI, 1933, lk. 1—2. Kettunen koos Voolainega on viibinud leivude juures väga lühikest aega, Uurimusi on ta saanud teha ainult mõnikümmend tundi. Tema kirjutis annab veelkordset kinnitust senisele seisukohale, et leivud hoolimata mõningaist sarnasusist keeles pole mitte liivlased, vaid on eestlased.

Leivu rahva endisest asumisalast ütleb Hupel: „Selles piirkonnas läheb vööt eesti asulaid läbi lätlaste, Kalnamuischa'st (praegu Kalnamuiža), Seltinghofi (Zeltīni) ja Marienburgi (Alūksne) vahelt, Treppenhofi (Trapene) ja Adseli (Gaujiene) kaudu Valka, kus on mõningad tuhanded elanikke, puhtaid eestlasi, kes hoiduvad koos segunematult“ (lk. 212). Sellega aga on piiritletud ainult osa maaalast, millel asusid tollal leivud, nimelt põhja- ja idanurk. Muu osa kohta on puudunud autoril andmed.

Brackel'il leiame märkuse: „Marienburgi ja Schwaneburgi (Gulbene) kihelkonna kabeleis, Seltinghofis ja Aahofis (Lejasciems), Liivimaa äärmisel piirimaal, kus see puutub kokku Pihkva ja Viitebski kubermanguga, ning on varjatud paljude metsade ja soodega, elab imelik jäänus soome hõime, keset selle piirkonna läti elanikkonda...“ (Sjögren, lk. 161).

Sjögren'il leiame järgmisi andmeid asumisalast: „Kaugemal idas, Ilseni ümbruses olevat neid veel suuremal hulgal kui Aahofis, niisama nagu, pisut vähemal arvul küll, Kalnemoisa ümbruses, SO suunas“ (lk. 162).

Sjögren'ile saadetud Napiersky andmeist, mis on antud

vastusena küsimusele, kus asuvad leivud, loeme: „Aahofis, Marienburgis ja Ilsenis ning Kalnamoises Marienburgi kihelkonnas. Need inimesed olid nende kolme mõisa algsed elanikud; praegu sealsamas asuvad lätlased on sinna rännanud sisse ja moodustavad Aahofis neljanda osa elanikkonnast“ (lk. 170). Veel loeme samast kirjutisest: „On tähelepanuvääriv, et need eestlased puutuvad kokku peaaegu katkestamatult Liivimaa Eestiga. Sest läti kihelkond Adsel puudutab eesti kihelkonda Harglat, ja Eesti piirilt, Adseli mõisast, läheb võõt selliseid lätistunud eestlasi kuni Treppenhofini, Seltenhofi kabeli kirikkonna piirini. Siit alles algab võõt lätlasi, mis umbes 2 või 3 miili lai; siis aga algavad Iلسeni eestlased, kes on peaaegu katkestamatult kokkupuutes Aahofi eestlastega ühelt ja Kalnamuischa eestlastega teiselt poolt“ (lk. 172).

Nende andmete varal saab juba enamvähem ülevaatliku pildi leivude tolaeegsest asumisalast.

Wiedemanni järgi olevat olnud leivusid Seltinä ja Alamõizas, eriti rohkesti viimases, ent ka Iلسnä, Alsvikis ja Mäemõizas (Kalnamuiža). Üldiselt olevat olnud neid veel vähemate rühmadena laiali mitmel pool tolaeegses Marienburgi kihelkonnas (lk. 498—99).

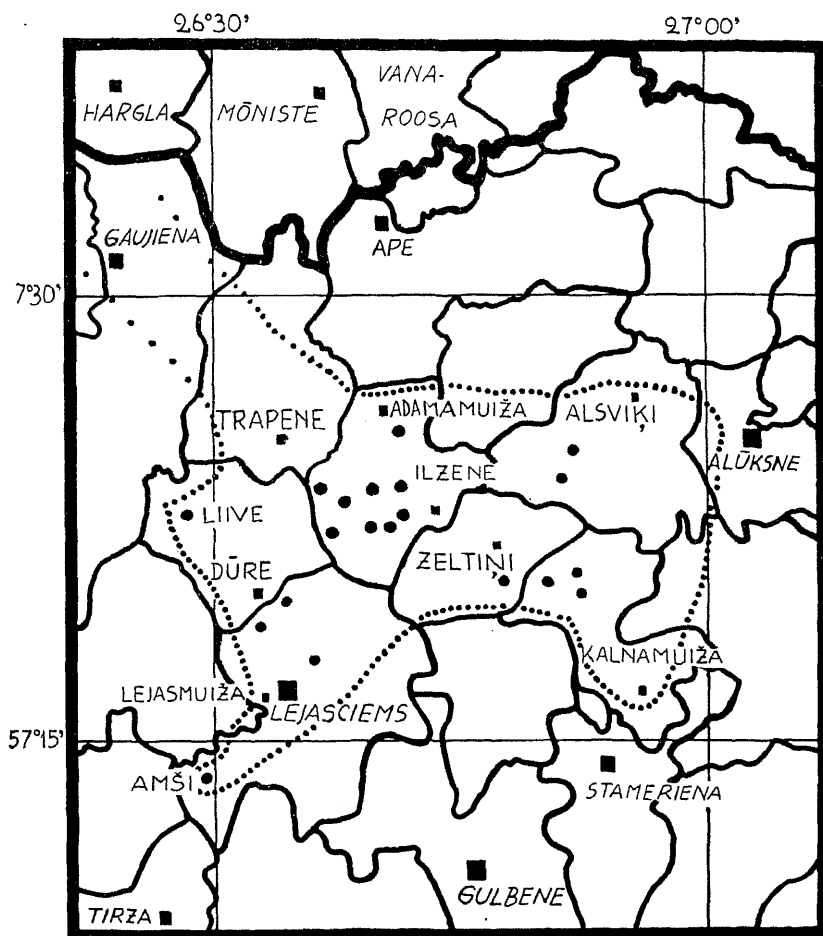
Grünthali referaat-artiklist Ojansuu soomekeelse kirjutise üle leiame veel peale seninimetatud kohtade Märçiena (end. Mahrzeni) mõisa Bērzaune (end. Behrsoni) kihelkonnas, kus olevat märgata jälgi leivudest (lk. 324—26). Kui võtta arvesse, et Märçiena asub linnulennul Eesti piirist umbes 110 ja Lejasçie m'ist umbes 67 km kaugusel, siis tuleb seda teadet küll väga ettevaatlikult võtta.

Samast artiklist loeme, et Ojansuu käinud isiklikult Iلسnä, Mäemõizas ja Alsvikis, kus olnud sellal leivu keele rääkijaid. Veel nimetatakse Alamõiza Liive küla (mis asub praeguste kaartide järgi Duure vallas) ja Duuremõizat, kus olnud leivusid.

Voolinae andmeil olevat viimseid leivu keele oskajaid peamiselt Iلسnä vallas, pisut ka Duure, Ala- ja Mäemõiza ning Alsviki vallas.

Võttes kokku kõike eeltoodut selgub, et leivu rahvas on asunud varemalt õige laial alal, mille läänepiiriks on Koiva jõe keskjooks alates umbes 10 km edela pool Alamõiza (Lejasçiems) linna, Amši küla kohalt ja ulatudes mööda Koiva jõe kuni 15 km loode poole eelmainitud linnast, umbes kuni Liive (Lives) küalani. Lõunapiiriks oli kaarjoon Alamõizast Mäemõizani, mille kumerus põhja suunas. Kui arvestada Ojansuu andmeid (Grünthal, lk. 325), siis on võimalik, et leivu rahva asumisala lõunapiir ulatus veel palju kaugemale. Idapiir võis olla Mäemõizast Aluliinani (Alūksne). Põhjapiirina tuleks arvesse joon Aluliina--Alsviki-Adamamõiza (Adama-

muiža) - Trapene - Liive. Sjögren'i andmed (lk. 172) lubavad veel oletada, et Trapene st läks leivude haru Koivaliinani ja sealt edasi Harglani.

Leivude asumisala.

Nii oleks piiratud leivude kunagine ja osalt veel praegunegi asumisala peamiselt kuuetele vallale: I l s n ä, A l a m õ i ž a, M ä e m õ i ž a, S e l t n ä, A l s v i k i ja D u u r e. Käesolevaid andmeid oli allakirjutanul võimalus kontrollida, puutudes kokku võrdlemisi suure arvu leivudega ja nende tõelikkus näib olevat igati kindel. Korduvalt nimetati I l s n ä, A l a - ja M ä e m õ i ž a valda kui põliseid leivude asupaiku, ent samas lisati, et ka S e l t n ä s, D u u r e s ja A l s v i k i s olevat olnud vanasti leivusid. Igal juhul näib olevat kindel, et I l s n ä vald on olnud leivude kõvemaid kantse, sest

veel praegugi on sealseil leivudel kombeks kõneldes oma valla inimesist teha vahet põliste ilsenlaste ja uustulnukate vahel. Põlised ilsenlased olla kõik kas leivud või lätistunud leivud, uustulnukad seevastu aga peamiselt lätlased. Ilnä vallas olevat vähe päris-lätlasi.

Sama teatakse mainida ka teiste valdade kohta, kuigi neisse lätlaste juurdevool on olnud tugevam. Leivude põhjavarust, kellest Sjögren kirjutab (lk. 172), ja lõunaharust, keda Ojansuu nimetab (Grünthal, lk. 325); ei näi ilsenlased teadvat midagi.

Võib-olla ehk annab vanade kohanimedega uurimine leivude kuugise asumisala kohta täpsema vastuse.

Leivu rahva arvu kohta ütleb Hupel, neid olnud mõni tuhat a. 1782 (lk. 212). Sjögren'i teatel olnud neid a. 1849 Ilnäs, Mäe- ja Alamoõiza kokku 2600 hinge ümber (lk. 170). Wiedemann arvab neid natuke üle 2000 olevat a. 1868 (lk. 498). Ojansuu andmeil olnud leivu keelt kõnelejaid a. 1911 Ilnäs 92, Mäemoõiza 9 ja Alsvikis 5, seega kolme valla peale kokku ainult 106 inimest. Duuremoõiza olevat olnud sellal veel 9 ja Alamoõiza kirikul leivu keelt mõistev isik. Ojansuu arvab, et sellal oleks pidanud leivusid rohkem olema, ja teeb järelduse, et osa on varjanud endid (Grünthal, lk. 325—26). Vooline andmeil olevat a. 1927 Ilnäs olnud leivu keele kõnelejaid 25 ja keelest arusaajaid 50 isikut. Mujal olevat seda keelt hoopis vähe mõistetud (lk. 164).

Allakirjutanu isiklikud kokkupuuted leivudega aga näitavad teisi arve ja lubavad teha vähempessimistlikke järeldusi nende hulga suhtes. Nii oli Ilnäs vallas 55 isikut, kellega allakirjutanul oli võimalus vestelda. Mõned neist rääkisid leivu keelt küll halvasti, kuid rääkisid siiski. Enamik neist rääkis aga kas rahuldavalt või päris lodusalt. Üldine leivu keele oskajate arv Ilnäs tõuseb 131 isikule (kelle kohta on Eesti Keele Arhiivile loovutatud vastav nimestik). Kuigi on võimalik, et edaspidisel kontrollimisel langevad välja mõned isikud sellest nimestikust, siiski ei tohiks neid olla väga palju, sest vastavaid andmeid on kogutud mitmelt inimeselt. Ka võib uskuda, et mõned leivu keele oskajad on veel üles märkimata.

Teiste valdade kohta saadud andmed on väga ebamäärased. Alamoõiza vallas arvati mõningaid leivu keele oskajaid olevat Kiva (Kibas) ja Andrini külas. Duure vallas, Liive külas ja Alsviki vallas Koltši külas olevat ka veel mõni leivu. Mäemoõiza leivud olevat juba kõik välja surnud. Selltä valla kohta puuduvad igasugused andmed. Kogemuste põhjal Ilnäs vallas võib aga loota, et neiski paigus peaks veel leiduma mõningaid leivu keele oskajaid.

Leivu keelt igapäevase kõnekeelena tarvitab Paiknas, Iisnä vallas ainult Karl Petersoni viieliikmeline perekond. Sesse kuuluvad peale peremehe Karli, kes on 64 a. vana, veel perenaine Alide, 59 a. vana, nende lapsed — Lili ja Arthur, esimene 30, teine 29 a. vana — ja nende sugulane Anet Kalej, 66 a. vana.

Leivu ja läti keelt kõnelevad nad paralleelselt. Ka lätlaste juuresolekul tarvitatakse omavahel leivu keelt. Eriti peremees Karl näib eelistavat leivu keelt läti keelele.

Karl Peterson oma perekonnaga.

Samas vallas, Pajušilla (Kärklupe) külas, asub teine selline perekond, nimelt Mihkel Bok ja ta abikaasa Jule, esimene 91, teine 60 a. vana. Jule on sünnilt küll lätlane, aga et vana Mihkel Bok alati on *paatanud* põhimõtteliselt leivu keelt, siis on Julegi õppinud selle selgeks. Ta räägib leivu keelt täiesti vabalt ja koguni teab vanu regivärsse.

Teati veel rääkida 12 a. vanusest tütarlapselt Iisnä vallas, kes rääkivat väga hästi leivu keelt. Ta olevat õppinud selle vanemalt, kellega ta käinud koos karjas. Viimasega rääkivat ta alati leivu keelt. Läti keeles olevat ta pisut abitu.

Seega tõuseb isikute arv, kes tarvitavad leivu keelt iga päev, Iisnä vallas 9-le.

Teistele leivudele, kelle vanus kõigub 30—90 a. piires, on leivu keel igapäevase kõnekeelena suremas. Seda tarvitatakse ainult harva. Veel 30—40 a. tagasi olevat aga leivu keelt üsna palju kuulda olnud.

Leivu rahva päritolu kohta on seni vähe andmeid ja needki, mis on, on väga ebamäärased. H u p e l ei tea leivude päritolust midagi ja B r a c k e l ei puuduta seda küsimust otseselt. Ta ainult arvab, et need on kas eestlasile väga lähedased hõimud või koguni liivlaste reliktid (Sjögren, lk. 161—62).

Sjögren'i kirjutisest selgub, et leivu rahvas ei tea palju oma päritolust. Nad olevat kunagi katku aegu tulnud kustki. Nende ebausk olevat sarnane eestlaste omaga. Ka keelelt olevat nad igal juhul lähemad eestlasile kui liivlasile (lk. 170, 237—38). W i e d e m a n n, nagu juba eelpool tähendatud, jõuab seisukohale, et leivu rahvas on õieti osa eesti rahvast (lk. 499). Niisama arvab ka O j a n s u u. Tema usub, et leivud võisid rännata välja H a r g l a s t, M õ n i s t e s t, K a r u l a s t ja R o o s a s t. Rändamine toimunud a. 1601—02, mil Baltimail möllanud katk. Hili-sem rändamisaeg võinud olla 1700. a. paiku, mil oli Põhjasõda. Samal ajal läinud Šeremetjev Hargla kaudu A l u l i i n a. Ei ole- vat võimata, et ta mõne osa eestlasi on võtnud enesega kaasa H a r g l a s t. Mõningate keeleliste näidete varal püüab Ojansuu tõestada, et siirdumise algaasta pidi olema siiski 1600. a. paiku (Grünthal, lk. 326—28).

V o o l a i n e esitab leivude päritolu kohta mitmesuguseid rahvasuus ringi liikuvaid andmeid, mis loomulikult on üksteisele väga vastu käivad. Olulisim, mis selgub neist andmeist, on teade, et leivud on tulnud kustki. Tulekukoha ja -aja suhtes valitseb aga segadus (lk. 165—66). Ühendus leivude ja lutsilaste vahel, milles ka autor ise kahtleb, näib võimatu.

K e t t u n e n võtab omaks seisukoha, et siin on tegu lõuna-eestlaste kolooniaga, millel on võinud olla kokkupuuteid liivlastega (lk. 2).

Käesoleva aasta suvel rahvasuust hangitud lisaandmed ei too ka mingit selgitust juba olemasolevasse segadusse. Nad pigemini veel suurendavad seda.

Küsimusele leivude päritolu kohta vastas A l i d e P e t e r s o n, nad olevat Ilnä ja selle ümbruse põliseid elanikke. Vana- n a s t i o l n u d Ilnäs leivu kirik ning surnuaed. Kirikus peetud jumalateenistust leivu keeli. Surnuaia kohalt tulevat veel praegugi välja surnuluid. Ka 70-a. P e t e r D z e l z s k a l e j, P a i k n a külast, teadis rääkida, et leivud olevat Ilnäs juba v a n a l a j a l elanud. A r t u r P e t e r s o n, muide gümnaasiumi haridusega, keda leivude küsimus isiklikult väga huvitab, arvas, et siin on tegu mingi i s e s e i s v a v a h e l ü l i g a l i i v l a s t e ja eestlaste va-

he l. Kolonisatsioon Eestist olevat võimatu, sest selleks olevat leivusid vanasti liiga palju olnud ja nende ala liiga suur. Leivude lõunapiir ulatunud kuni T i r z a n i, mis asub praegu juba sügaval puht-läti alal. Kõsimusele, kuis on ta tulnud selliseile seisukohtadele, lubas ta vastata kunagi edaspidi, siis kui ta on oma isiklikud tähelepanded läbi uurinud. Ei või aga siinkohal olla mainimata, et Artur Petersoni teadmisi on suuresti rikastanud varemate uurijate igasugused enneaegsed oletused.

Mihkel ja Jule Bok.

Karl Vecin, 68 a. vana, Pajušilla külast, rääkis, leivud tulnud Zviidrumaalt (s. o. Rootsist). Nii olevat vanad inimesed rääkinud. Ka teistelt ilsenlastelt saadud andmed räägivad rootslasist, sõjast, katkust ja näljast.

Legendegi põimub leivude päritolu ümber. Peter Melets, 68 a. vana, Paikna lähedalt, jutustas, et vanasti kositud kolm sõsarat — üks Ilse-, teine...? ja kolmas Liina-nimeline. Need asunud elama Ilnä, Mäe- ja Alamõiza valda ning neist saanud alguse leivude sugu.

Seivadži (Siveci) küla elanik, Ivan Melets, 84 a. vana, pajatas, et ammu, ammu, suure sõja aegu, olevat pagenu kolm paari inimesi. Nad tulnud Liitava (s. o. Leedu) poolt. Esimene paar ollev saistanu mäe pääle (vist Ilnä), teine Alamõiza, Kiva poole, ja kolmas Alsviki, Koltši külla. Vanade inimeste jutu järgi olevat neist kolmest paarist leivu rahvas

saanud alguse. Sellal olnud maa nii tühi, et Riia linnast Tartuni polevat *ei peni haugatust ega kikka kiremist kuulnud*.

Sama küla elanik, Aleksander Buman, umbes 60 a. vana, jutustas, et nii Kuramaa liivlased kui ka Koivamaa leiitud olevat tulnud koos kustki ja siis lahus teineteisest elama asunud.

Ka Bruuna (Brünini) külas räägiti midagi sarnast. Frits Peterson, 52 a. vana, seletas, leiitud tulnud Kuramaalt. Kuramaale olevat nad tulnud kustki kaugelt ida poolt.

Sama rääkis ka Julius Melets, 60 a. vana. *Ennemuistunud (s. o. leiitud) olnud Koiva veeres — Kuramaal kuurid (s. o. kuralased) ja siin (s. o. Ilnäs) leiitud.*

Kolmelt viimaselt isikult saadud teated näivad muidugi õpitud raamatutarkusist pärit olevat, mida on levitanud omaaegsed kohalikud haritlased ning vahest ka läti populaarteaduslik kirjandus.

Petersonide perekonnas teatakse veel rääkida, et leiitud olevat tulnud *Zviidru ajal (s. o. Rootsi ajal)*. Nad olevat ostnud endale maa pärieks. Hiljemini olevat neilt maa võetud. Rootslaste maalt lahkudes läinud osa Peterson'ie koos nendega Rootsi. See olnud väga ammu. Umbes 130 a. eest sõitnud rootsi Peterson'ide järglasi Ilnässe külla, nimelt Brik Peterson oma naise Uljan'iga. Brik *paatanud* veel leivu keelt. Rootsis olnud ta rikas ja võimas mees. Karl Peterson'i esivanemaile jätnud ta mälestuseks hõbepeaga mõõga, hobuserangid, millel olnud imelikud kirjad, ja sadula. Viimane asub praegugi Petersoni talu pööningul.

Asjaolu, et leivu rahval on täiesti tuhmunud aimus oma päritolust ning et ikka mainitakse sisserändamist Rootsi poolt, räägib vahest ehk ka Ojansuu oletuste kasuks kolonisatsioonist juba 1600. a. paiku. Ka allakirjutanut on igatahes jäänud kõigest see mulje, et alles Vene ajal tekkinud asula ei oleks suutnud sedavõrd keeleliselt võõranduda üsna lähedal olevast Eesti alast. Kui vaadata võrdluseks Lutsi maarahva keelt, siis viimane on tunduvalt n. ö. üldeestilisem.

Leivude päritoluküsimusega on lähedas seoses nende nimetuse küsimus. Hupel nimetab neid eestlasiks (lk. 212), Brakkel ütleb „imelik jäänus soome hõime“, ent ei tea öelda, kas nad on liivlased või eestlased (Sjögren, lk. 161—62). Sjögren (lk. 238) ja Wiedemann (lk. 477—500), samuti Ojansuu (Grünthal, lk. 320—28) nimetavad neid eestlasiks. Voollaine tarvitab nende kohta nimetust Koivamaarahvas (lk. 164—74), samuti ka Ariste (Eesti Keel nr. 6, 1931). Vastavalt on ka nende keelt nimetatud eesti keeleks ja maakeeleks.

Nad ise nimetavad endid praegu *maainemin, leivuinemin* (s. o. liivi inimene), *maaravas, leivuravas* (liivi rahvas), vahel ka *läflan*.

Nende keel on *maaktiil, leivukiil, maauitt* (s. o. maajutt), *leivuüitt* (s. o. liivijutt), nii kuis keegi nimetab. Lätlased nimetavad neid vaheldumisi eestlasiks ja liivlasiks¹⁾, vastavalt sellele ka nende keelt eesti ja liivi keeleks. Mõnelt poolt on arvatud, et leivude liivlasiks nimetamist võib pidada puhtal kujul nn. õpetatud arvamiseks. Et aga see arvamine on mõlemal, nii eesti kui läti, poolel kohaliku rahva seas õigegi üldine, siis peab tahes-tahmata uskuma, et sellel on ka rahvaomast algupära. Pole võimatu Kettuneni oletus, et leivud on omal ajal olnud otseses ühenduses kadunud Liivimaa liivlastega. Seda mõtet aitab muide toetada rida sõnu, mis esinevad leivus ja liivis, kuid on võõrad eesti keelele.

Et nimetus „leivu“ (< liivu) on praegu nende endi keskel kõige sagedam, siis on ka käesolevas kirjutises tarvitatud *leivu rahvas, leivud ning leivu keel*²⁾.

Lätistumine on läinud kiirel sammul eriti viimasel ajal. Otustavad on olnud möödunud 30—40 aastat. Lätistumise põhjuseks on olnud peamiselt lätikeelne kool. Niikaua kui polnud veel koolisundust, oli leivu keel elujõuline. Koolisundusega aga hakkas see vähehaaval ununema. Lätimeelsed kooliõpetajad olnud väga agard narrima leivude lapsi, kes osanud läti keelt puudulikult. Ka pühapäeviti kiriku juures narrinud lätlased leivusid. Leivukeelset vestlust kuuldes öeldud ikka, et ilm läheb vihmale. Lätlased kutsunud leivude keelt „hobuste keeleks“. Ent nii mõnigi muldvana leivu eideke või tudisev taadike mäletab aegu, mil läti keelt leivude maal olevat nii vähe kuulnud, et leivud just seda naerdes nimetanud „hobuste keeleks“.

Lätikeelne kool ja kirik, lätlaste pilked, segaabelud, samuti rahvustunde ja -teadvuse puudumine, see kõik on viinud hääbumisele selle hõimu.

Rahvustundest kui sellisest saab siin olla juttu vähe. Enamik leivudest nimetab end praegu lätlasiks, on ju nende isikutunnistused eranditult märkusega „lätlane“.

Ainult Peterson'ide perekonnas võiks nagu midagi märgata rahvusteadvusest. Nii Alide kui ka Karl Peterson'i vanemad olevat sundinud oma lapsi rääkima leivu keelt. Sedasama on teinud ka eelmainitud kaks oma lastega. Selles perekonnas pole leivu keelt häbenetud ega põlatud kunagi. Artur Peterson, kes Riias gümnaasiumis olles oli unustanud leivu keele, kõneleb seda praegu päris hästi. Ta nimetab end mõ-

1) *Igauni, lībi, līvi, leivi* (viimane on kohalik murdekuju).

2) Sõna „maarahvas“ oleks algupärasemana kahtlematult õigem, ent täiendita „Koiva“ jääks ta ebamääraseks. Viimane pole aga sugugi täpne, sest Koiva ärde on ulatunud ainult läänepoolsed leivud, leivu-ala keskpäik aga asub Koivast ida ja põhja pool. „Koivalane“ või „Koiva maarahvas“ võiks tähendada ainult Ala- ja Duuremõisa leivusid.

nikord eestlaseks samuti nagu ta isagi. Ka on Artur Peterson maininud korduvalt, et ta sooviks abielluda eestlasega ja anda oma lastele eesti haridust. Iseloomustav on, et paljud leivud, kes kõnelevad mujal omavahel läti keelt, tarvitavad Peterson'ide juures leivu keelt. Arvatavasti on senipõlatud keele väärtust tublisti tõstnud Peterson'ide juures peatunud keeleuurijad Ojansuu, Kettunen ja Voolaine.

Tänu eelmainituile võib siis märgata mõnedes leivu inimestes teatavat enesetunde tõusu, kuid see ei päästa neid enam lätistumisest. Lätlased on aga juba ammu loobunud narrimast leivusid. Ajuti vaadatakse leivudele koguni kadestava pilguga, sest neid külastavad professorid ja üliõpilased. Üldiselt elavad leivud, nii lätistunud kui ka lätistumatud, kõige paremas läbisaamises lätlastega. Huvitav on veel nimetada, et mõned lätistunud leivud esinevad aeg-ajalt suuremate läti šovinistidena kui pärislätlased ise.

Teist nn. rahvusluse sädemekest võis märgata Pajušilla külas elava Mihkel Bok'a juures. Too ligi saja-aastane rauk oli üsna kuri, kui kuulis, et allakirjutanu on tulnud õppima leivude keelt. Ta imestas ja pahandas, et miks siis ei ole õpitud *Maavallas* (s. o. Eestis) *maakiilt*, seal kõneldavat seda ju ometi palju rohkem ja õigemini kui leivude juures. Vastupidiseks näiteks võiks olla keegi leivu vanake, kes oli väga imestunud, kui kuulis, et *Maa-maal* (s. o. Eestis) kõik inimesed räägivad keelt, mis on sarnane leivu keelega. Veel suurem oli ta üllatus, kui talle räägiti, et Eestis läti keelt ainult mõni üksik oskab.

Kokkupuuteid eestlastega on leivudel eriti Vene ajal, mil piiriküsimus takistusi ei teinud, olnud sageli. Ka praegu käiakse üle Eesti piiri, peamiselt Valka ja Võrru.

Palju praegu üle 50 a. vanusi mehi ja naisi on käinud Eestis. Mehed on olnud siin kaitseväeteenistuses ja kaubareisidel, naised on viibinud majateenijatena Valgas, Võrus ja Tartus. Mälestused Eestist on eranditult head. Nii mõnedki on kahjatsenud, et leivud ei asu lähemal Eestile. Uhkusega mäletatakse, et leivu keelega on tulnud toime peaaegu terves Eestis.

Eesti ühiskeelt osatakse väga vähe; eestlastega läbikäimises, laatadel ja mujal äritehinguil tarvitatakse leivu keelt hädavajalikkude eestikeelsete lisanditega. Valga—Võru—Petersi rajoonis on sellise eesti-leivu „ühiskeele“ sünd kerge. Üldiselt saavad leivud lõuna-eesti murdest hästi aru. Paar laulu Võru murdes, mis kuuldi allakirjutanult, õpiti otsekohe ja neid lauldakse meeleldi.

Eesti-leivu sidemeid on tihendanud ka segaabiellud. Praegu on aga ka selliste segapaaride järglased kas lätistunud või lätistumas.

Majanduslikult on enamik IIsnä valla leivusid heal järjel. Talud on suured ja pinnas hea. Ka on neil metsa rikkalikult. Elu-

hooned on nägusad ja mõned koguni vägagi moodsad. Toad on suured ja avarad, seest krohvitud ja värvitud, köögid korralliku betoonpõrandaga ja vesivarustisega. Ka telefon, raadio, klaver, rääkimata jalgrattast ja grammofonist, pole sugugi haruldused.

Leidub aga ka talusid, kus elatakse igivanus, isaisade aegadest pärinevais hooneis ja kus suitsutare alles hiljuti on saanud korstna.

Põlluharimine ja viljapeks toimub moodsate vahenditega, kuid veel praegune põlv mäletab kootidega rehepeksmist. Põllunduse ja karjandusega teenitakse võrdlemisi hästi, pisut ka metsandusega. Piimandus on korraldatud tiheda piimapunktide võrgu kaudu ja näikse olevat üsna tulutoov.

Külad pole leivudel suured, ja talud on enamasti ükssteisest eemal.

Et leivude majanduslikud olud on lahedad, siis on nende nooremale põlvele nii kesk- kui ka kõrgem haridus kättesaadav. Eri- list indu kõrgema hariduse omandamiseks pole siiski märgata. Paljud on praktilisil kaalutlusil andnud oma lastele algkooli järele ainult kodumajandus- või põllutöökooli hariduse. Seltsitegevus on keskpärane. On oma laulukoor ning korraldatakse pidusid. See kõik aga toimub eranditult läti keeles.

Rahvas on võrdlemisi ärksameelne ja edasipüüdlik. Iseloomult on leivud tõsised, asjalikud, töökad ja rahuarmastajad. Lärmav kõrtsikangelase tüüp pole sagedane ja sellele vaadatakse üleolevalt. Inimese hindamine kipub minema mõnel pool samal alusel nagu meie Mulgimaal — rahapunga suuruse järgi, ent see pole siiski üldine.

B r a c k e l ütleb, nad olevat töökad ja usinad ning seetõttu ka jõukad. Loomult olevat nad aga halvad ja ägedad (Sjögren, lk. 162). See käis tollal peamiselt L i i v e küla elanikkude kohta. Iisnä valla leivudel neid negatiivseid loomumadusi pole märgata sugugi rohkem kui sama valla lätlasil.

Leivude visaduse ja püsivuse näiteks võiks tuua sündmuse, mis leidis aset aastat 50—60 tagasi. Iisnä mõisnik ajanud terve hulga A n d u (Onti) küla mehi nende häilt rendikohtadelt ära P a j u - š i l l a (Kärklupe) sohu. Tal olnud vaja laiendada mõisa. Kaua protestinud väljaetud. Käidud jala koguni Riiast ja Pihkvast õigust otsimas. Seda muidugi ei saadud. Siis vihastunud mehed ja läinudki sohu. Koguni taluhooded veetud sinna kaasa. Praegu on P a j u š i l l a soos päris korralikud talud, sest ka soos ei jäänud hätta nood visad mehed.

1905. a. sündmuste keerises lõõnud õige mitmed leivud agarasti kaasa, kustutades oma viha põliste vaenlaste — parunite kallal. Läti Vabadussõjas võidelnud nad Läti valgeis vägedes agaramini lätlasist.

Keeleuurija situatsioon on siin sõbraliku rahva seas võrdlemisi kerge. Algul imestatakse pisut, kui tuled otsima ametlikult juba surnud rahvast ja keelt, aga kui seletad oma eesmärgi, siis püütakse sind abistada jõudumööda. Ainult harva võib kohata vaenulikkust suhtumist ja sedagi eripõhjusil. Nii kardeti mõnel pool ajakulu, mis on seoses alati uudishimuliku keeleuurijaga vestlemisel. Mõnel pool oldi aga pahased läti üliõpilasile, kes kirjutanud läti ajalehis leivude elust-olust, mis toonud asjaomaseile isikuile naeru ja pilget.

Mõningate isikutega saab aga alles siis luua sõbralikku suhtlemist, kui mainida tasu leivukeelse vestluse eest. Seda võis kogeda ühe kuulsa läti rahvalaulude teadja, *M a d e l E r m i k' u* juures, kes olevat koguni Riias käinud ja seal oma laulude eest saanud hõbemedali. Räägiti, ta teadvat ka palju leivukeelseid laule, ent neist vaikis ta — *ollev välla unetanu* (s. o. ära unustanud).

Võib ka kohata üksikuid, kes keelduvad sihilikult rääkimast leivu keelt. Selles on süüdi häbitunne, mis tingitud omaaegseist pilkeist lätlaste poolt.

Leivude vana usundi kohta leidub Sjögren'i andmeis viide, see olevat rohkem eesti kui liivi moodi (lk. 171). Voolaine kirjutises leidub ka mõni pisimärge (lk. 170).

A n e t K a l e j teadis leivude vanast usundist järgnevat. Metsas, suure tamme juures olnud kivi. Sinna mindud paluma *P a r k u n a s - j u m a l a t*. Jumalaid olnud palju, igasuguseid. Olnud ka *p ä e v a - j u m a l* (päikesejumal). Ohvreid viidud kõigile jumalaile. Ohvriandideks olnud *k u k l i d*, *l i h a* jms. Hiljemini, kui juba kirikud olnud, siis toonud vanarahvas kiriku juurde santidele kukleid ja liha. Nii olevat *v a n a* ja *u u s u s k* segunenud. Sandid sõonud ning pilganud annetajaid, et täna sööme, küll homme täname; täna nii palju süüa, et pole aega tänada.

Metsas paludes oldud põlvili. Hiljemini olnud puust *j u m a l t o a k o l g a s*, ka seda palutud põlvitades. Pikse aegu öeldakse, et *V a n a j u m a l* ehk *P a r k u n a s - j u m a l* tõreleb metsas.

S o o s a a r e külast pärit olev *P e t e r M e l e t s* teadis rääkida, et ennemuiste palutud puid. Viidud kukleid metsa kivile, mil olnud ristid peal ja mis asunud suurte puude all. Tammed ja männid olnud pühad puud.

Pikse puhul olevat pandud muru peale ja majalävele luuaraokesi ristamisi, — see olevat kaitsnud välgu eest. Vikerkaar olevat *V a n a i s a* ehk *V a n a j u m a l a* käsi, mis joovat vett maa pealt.

V a n a - j o u d a (Kuradi) vastu kaitstud maja pihlaokstega, mis asunud toas. Nõelussile pandud pihlakane rist juurde, — siis polevat see saanud liikuda paigast.

Karjaseile antud karjalaskmispäeval mune süüa, et lehmad

sööksid endid sama ümmarikuks, kui on munad. Ka valatud karjaseid sel päeval veega.

Pougist teati, et see kandvat raha ja muud vajalikku oma peremehele.

Ka *raganaid*, nõidu, tuntakse seal. Need olevat inimesed, kes pidavat *ruputšeid* (kärnkonna). Need kandvat teiste karja piima oma peremehele.

Veel praegu usutakse nn. *laimekinnaste* (õnnekinnaste) imevõimu. Neid saadakse sel moel, et minnakse küünlakuus salaja naabri lambalauta; pöetakse seal ühe lamba pea ja tehakse saadud villast kindad. Kui neid kindaid kanda mesipuu juures toimetades, siis olevat meesaak mitmekordne.

Mäletatakse ka veel mitmesuguseid rahvatraditsioone, mis on olnud seoses täht- ja pidupäevadega.

Pulmi peetud vanasti kahekordselt. *Äjad* olnud peigmehekodus ja *panaškid* pruudikodus. *Äjadelt* sõidetud *panaškile* kindla korra järgi — mõrja sugulased ees ja peiu omad järel. Pulmades olnud õlut rohkesti. Söödud ümmarikest puuanumaist. Toiduks olnud kapsad, liha ja muud.

Rahvarõivastest mäletatakse vähe. Need olnud kirevamad kui praegu, ent nende tarvitamine kadunud ammu. Naiste hame olnud kahest tükist, pealt peenest, alt jämedast linasest. Hame peal kantud *bruñtš'i* (seelikut), see olnud kirjutriibuline. Hilisemal ajal olnud ka *bluusid*, mis ilustatud tikandustega. Nii meestel kui ka naistel olnud kirjud vööd. Ka sõlgi olevat tarvitatud. Nööpe polevat vanasti olnud. Hiljemini tulnud puunööbid.

Peas kandnud tüdrukud *vainage*, mis olnud ilustatud helmes- tega. Naised kandnud *aube*, pikkade lintidega peakatteid. Tüdrukuil olnud pikad juuksed ühes palmikus. Naised kandnud juukseid kahes palmikus ümber pea. Meeste riietus olnud suvel linane ja talvel villane. Püksid olnud põlvini ja *hamet* kantud pükste peal. *Kapudid* (sukki) köidetud põlve kohal vastava punutud paelaga. Talirõivastuseks olnud kasukad väljas ja toas midagi villast, raskemat. Pastlaid kantud ainult pühapäeviti kiriku minnes ja muidu pidulikel juhtudel. Igapäevaseks jalavarjuks olnud viisud.

Vanaaegseid tööriistu, puu- ja raudesemeid leidub veel siin seal. Palju väärtuslikku olevat aga läti üliõpilased Riiga viinud. Eriti rohkesti olevat Riia muuseumile vanaaegseid riideid kogutud.

Leivu keel pakub uurijaile väärtuslikku materjali, sest selles on säilinud väga palju igivanu sõnakujusid ja vorme. Ka häälikuliselt leidub siin palju tähelepanuväärset. Leivu keele tähtsus eesti keele uurimisele on seda suurem, kui võtta arvesse asjaolu, et siin ei ole peaaegu sugugi olnud segamas ühtlustavat eesti ühiskeele mõju. Võõraist keelist on tugevat mõju leivu keelesse avaldanud läti keel nii sõnavaraliselt kui ka häälikuliselt. Leivu keeles esineb terve rida samu häälikumuutusi ja -seadusi, mis on omased

seal ümbruses kõneldavale läti murdele. Viimane asjaolu on tingitud sellest, et leivud on juba pikemat aega olnud teatud määrani kahekeelsed.

Rahvaluule on neil kidur ja sisaldab palju otsest läti tõlkeainestikku. Siiski on säilinud ka vanu regivärsse, pulmalaule jms., mis on ilmsesti eesti päritolu. Laule on neil säilinud siiski vähem kui jutt, rahvapärased kõnekäände ja vanaõnu.

Olgu lõppeks esitatud keelenäitena kaks leivu rahvalaulu. Esimene, „V a e s l a p s e l a u l“, on tõlge läti laulust „Maziņš biju, neredzēju“³⁾, aga teine, „M õ õ g a l a u l“, on vana-eesti regivärs.

Vaeslapse laul).

Väigu uolli, iz nāe mina,
kuona kuuli ieza, iema.
Nei mina lāfši kaitsōdōn
kon magaži ieza, iema,
va.ḡō leiva māekse-bāl,
alla turbaksō a.ḡ.
Nōōzō ūlesta, ieza, iema,
mina nōsta turbaksō.
Mina ūtle, ieza, iema,
mis mulō tegi vōōrasiema.
Vōōrasiema uolōt minu
uibu manu vītsu lōikma.
Uibu manu litšas',
nei ku ama iema manu.
Puduvaži uibu va.ḡō āilme',
puduvaži mul arma-vie'.

Väike olin, ei näinud mina,
kunas suri isa, ema.
Nii mina läksin karja hoides
(sinna) kus magas isa, ema,
valge liivamäekese peal,
halja mätta all.
Tõuse üles, isa, ema,
mina tõstan mättakese
Mina ütlen, isa, ema,
mis mulle tegi vōōrasema.
Vōōrasema saatis mind
õunapuu juurde vitsu lōikama
Õunapuu juurde litsus
nii kui oma ema juurde.
Pudenesid õunapuu valged
õilmed,
pudenesid mul pisarad.

4. VI 35.

Anet Kalej.

Mõõgalaul.

Lāfši ussō, lāūdze lum.ō.
Mis-ta.ḡ lumel pāal uolle?
Kaške, kaņģe.
Reģi lumel pāal uolle.
Mis-ta.ḡ rie'en žien uolle?
Kaške, kaņģe.
Latš rie'en žien uolle.
Mis-ta.ḡ natsō.ḡ kāen uolli?
Kaške, kaņģe.
Mōek natsō.ḡ kāen uolli.
Mis-ta.ḡ mōega.ḡ uotsan uolle?
Kaške, kaņģe.

Läksin välja, leidsin lund.
Mis sel lumel peal oli?
Kaske, kange.
Reģi lumel peal oli.
Mis ses rees sees oli?
Kaske, kange.
Laps rees sees oli.
Mis sel lapsel kāes oli?
Kaske, kange.
Mōök lapsel kāes oli.
Mis sel mõõgal otsas oli?
Kaske, kange.

3) Laulu tuntakse ka Vōrumaal.

Muna mõega uotsan uolli.
Mis-ta munal žien uolli?
Kaske, kajge.
Kikas munal žien uolli.
Mis-ta kikkal kubun uolli?
Kaske, kajge.
Kezva' kikkal kubun uolli.
Kaske, kajge.

7. VI 35.

Anet Kalej.

Muna mõõgal otsas oli.
Mis sel munal sees oli?
Kaske, kange.
Kukk munal sees oli.
Mis sel kukel pugus oli?
Kaske, kange.
Odrad kukel pugus olid.
Kaske, kange.

V. Niilus.

Kirjanduslik ülevaade.

Juhan Luiga: Päevamured I ja II. Artikleid, arvustusi, vesteid. Toimetanud Fr. Tuglas. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1934. 284 ja 278 lk. Hind 5 kr. 25 s. ja 5 kr.

Siduva tähise all „Päevamured“ on siin kahe köite kaante vahele kogutud Juhan Luiga ajalehtedes laiali pillatud joonealused, kus ta paarikümne aasta jooksul oma tähendusi ja märkusi teinud, oma jaatamisi ja eitamisi sõnastanud, rõõme ja muresid kajastanud, kõigest, mis kodumaises eluolus hetkel tähelepanu pälvis.

Need kirjutised haaravad ajavahemikku 1906—1925, nad algavad meie üldise kultuurielu intensiivistumisega 1905. a. revolutsioonist kohendatud alustel ning ulatuvad sügavale meie riikliku iseseisvuse aegadesse, selle probleemidesse ja muredesse. Luiga viimaste aastate artiklid võitlevad juba areneva kriisi esimeste nähtustega. Ja pettunud mitmeti noore vabariigi ja demokraatia sisearengust, põhimõttelisse vastuollu sattudes moodsa ajalehe tüübiga, ta üldse lõpetab oma ajakirjandusliku tegevuse.

Vanem põlv, kes seda J. Luiga aega isiklikult kaasa elanud ja teinud, võib „Päevamuresid“ lugeda kui kroonikat, mille mõttelistes arutlustes ja tundelistes toonitlustes taas elustuvad mineviku suured kui väikesed võitlused, rõõmud ja ahastused, kõik need mitmed-setmed ummikud kui ka lahendused, mis iseloomustasid meie lähema mineviku, poliitilise kui ka kultuurilise arengu kõige põnevamat ning saatuslikumat ajastut.

Aga ka nooremale põlvele, kellele aeg, millest siin jutt, on kauge, vähemalt ta vanemas osas, ka järgnevaile põlvedele võiks see kriitiline kroonika osutada moraalseks ja ideeliseks toeks: siin võimaldub kaasa elada meie rahvuselu ja kultuuriprotsessi tõuse ja mõõnu ning tajuda minetatud ajastu sünni- kui ka surmavärinaid.

Sest ehkki Luiga artiklid, pealiskaudselt vaadates, näivad kirjutatud olevat hetkelt hetkele, näivad võrsuvat päeva muredest, on elu jooksvad nähtused siiski ainult konkreetseks näiteks, teinekord vaid ettekäändeks, et juhust leida ikka ja veel kord ning taas haarata meie rahvuskultuuri põhilistesse sügavustesse. Ja need alused, mis siin välja kaevatakse ning meie olemisele põhjaks pannakse, need pole ainult eilse tähtsusega, neist jääb palju raudvarana püsima tänaseks ja homseks.

Nõnda „Päevamuresid“ lugedes sigineb tunne, et need kaks mahukat köidet on kujunemas märksa rohkemaks kui seda saab tavaliselt olla mingi leheartiklite, arvustuste, nekroloogide ja vestete kogu. Käesolevast kogumikust peaks tõusma kadunud Juhan Luiga kultuurilis-poliitiline testament, mis oma eetilise kire valvsa silmaga manitseks järeltulivaid põlvi. Ega Luiga ei tunne kompromisse. Siin on mehe isiksus ja iseloom eestilise kangekaelsusega oma rühi sirgu pidanud kõigi tormide ja keeriste kiuste, milledest too kummaline ajastu oli rikas. „Päevamured“ oma selgeltnäge-

liste tödede ja tarkade juhistega peaks ikka jälle mõjustada võima meie kultuurilise ülesehituse ja rahvuspoliitilise reformeerimise elavat loomingu.

Eriti sisukas ja erk on Luiga sulg „Päevalehe“ ajajärgus, viimase pooltosina aasta keskel enne Maailmasõda. Tallinn elas siis tõusu-meeleoludes. „Estoonia“ uue teatrimaja ehitamine ja sisustamine pani kultuurilised huvid kihama. Tallinna ajakirjandust reformeeriti, kirjandus sünnitas laieneid. Luiga seisis parajasti küpses meheas, ta mitmekülgne huviring, ta avar silmapiir haaras elunähtusi tervikuna.

Maailmasõja puhkemisel Luiga kirjutab „Ajaloos pöördest“, „Õigusest ja rahust“, kuid üldiselt on tunda, et aeg ei sobi mediteerimiseks. Luiga saadetakse sõjaväe-arstina Soome, ta sulg „Päevalehe“ veergudel jääb roostetama. „Eesti Kirjanduses“ 1917. a. ilmutab ta mahuka artikli tähisel Noor-Suomi-Eesti, mis tähenduslik on oma kriitiliste tunnetega mainitud liikumiste hinnanguis.

Täiesti vaikib Luiga ajakirjaniku-sulg 1917. a. revolutsiooni ja Saksa okupatsiooni paiku, vähemalt käesoleva valimiku raamides. Ent Eesti iseseisvust toob ta sulele tagasi endise nobeduse, mis nüüd „Päevalehe“ asemel tuleb kasuks „Vabale Maale“.

Maailmasõda, revolutsioon, vabadusvõitlus, riiklik omalooming — ega Luiga oma kord tunnetatud põhivaadetes ei vangu. Tema püsib selle liberaalina, humanistina, aristokraatse hoiakuga sisulise demokraadina, mis ta ikka oli. Luiga läbi- ja ettenägemine oma ümbrusest annab ta kirjutistele sageli prohvetlikku ilmet, ta on oma rahva vaimseid juhte kasvatuslikus mõttes. Kus kogu maailm aja ristvoogudes pöörleb ja kõigub, sünnib ja sureb, seal Luiga kaalutud sisukas mõte rahuliku kindlusega tungleb sügavuste, igaviku teil. Ja tema probleemid on ikka ja jälle rahva elu ja rahvuskultuuri põhiküsimusi. Neid siin kõiki käsitleda, viiks pikale.

Suur osa Luiga kirjutistest on pühendatud kunstiküsimustele. Oma suurimad kunstielamused Luiga nähtavasti saab helikunstilt. Sellele järgneb siis kujutav kunst. Rohkesti kirjutab Luiga teatrist, ehkki ta tunnustama peab, et tal iseäralist huvi näitekunsti vastu ei olevat iialgi olnud. Ta reageeringud jooksvale kirjandusele paarikümne aasta kestes on peatükk omaette, mille sisuline valgustamine vajaks erikirjutist. L. on tüüpilisi eestlasi selles mõttes, et ta omaaegsete kirjanduslikkude nähtustega on tüllis ja riisus, talle omasel sõbralikul viisil. Luiga kirjanduslikud maitseed näivad arendatud olevat klassika eeskujudel. Ta hindab teostes ideelist sisu ja vormi harmooniat. Kunst peab toetuma „maailma rütmile“. Tal pole küllaldast vastuvõtumeelt sellele modernismile, mida nooreestlased meile läänest parajasti importisid, milles sisuline kaos peideti kauni fraasi tahe. „Ainult organiseeritud mõte on õige mõte, ainult korraldatud tunne on luuletunne“. Teisest küljest ta ei seedi ka omaaegset kriitilist realismi Vilde, Metsanurga ja teiste käsituses. Selle voolu satiirilise kallaku kohta ta lausub, et „inimene eksib tahtmata, ta ei tea eksides, mis ta teeb, sellepärast peab temast südamega kirjutama ja mitte südametäiega“. Ja kriitilise realismi mustade prillide kohta lausub ta: „Ei ole õigus kahelda, kui sa maailma viimased nurgad-kolgal läbi ei ole tuhninud jaatavuse sihis.“ Algpärasest kirjandusest näib Luigat kõige enam rahuldanud olevat Kitzbergi „Libahunt“.

Luiga nõuab kunstilt elu- ja looduslähedust ning tema suurimad etteheited on sihitud kaasaegsete kirjanikkude eluvõõrusel. Kunstist ja kultuurist kõrgemale Luiga asetab elu ja elava inimese. Ta näeb omaaegses ühiselu ja kunsti iseloomus analüütilise, „lahustuse“ ajajärgu tunnuseid (1923) ning igatseb sest kaosest välja sünteetilisema kultuuri poole.

Evolutsiooni tajub Luiga tempereeritud revolutsioonina. „Edenemine on ikka teatav riskimine, iga tõsine tõuge on hädaohtlik. Siin kunstipõllul enam kui kuski mujal maksab Itaalia poliitikamehe juhtsõna: *malo periculosam libertatem*. Vabas tõlkes kõlaks see: ma armastan enam, et rahval kõik instinktid vabad oleksid, kuigi sellega hädaoht ühes käib, kui et rahva

juhtimine kord väljavalitud omaduste ja piiratud sihtide alal sünnib. Relativistina Luiga pihib: „Ma usun, et edenemises „multiplitsiteet“ olemas on: on mitu teed, mis edasi viivad.“ Ega Luiga ei agiteeri, ta püüab sokrateslikult selgitada ja veenda. „Ma ei ole jutlustaja, vaid patune inimene“.

Vanade ja noorte kokkupõrkeis sajandi algul Luiga kuidagi oli vahepealne. Ta oli noorem kui vanad ja vanem kui noored. Tal oli vanade huviavarust elu ja kultuuri kõigile nähtustele, aga ühtlasi tal oli noorte tungi pinnast sügavamale kalduda. Luiga oli eurooplane juba enne Noor-Eestit ja mitte ainult eurooplane: ta vaimsesse ehitisse ulatuvad samaaegselt idamaised mõttesüsteemid ja tunderakendised. Ja siis oli tal midagi, mis nii vanadel kui noortel puudus: eesti orientatsioon, kriitiline hoiak selle valikus, mida meie noor kultuur oli sunnitud võõrsilt laenama.

Luiga kirjutusviis tuletab meelde otsekui mingite „mõttemürakate“ veeretamist vähekäidaval teel. „Päevamured“ on vaid kahvatud jäljed omapärasest vaimukujust, mis täit väljendust pole leidnud „teostes“.

H. Raudsepp.

Vastuseks Joh. V. Veskile.

(Vt. „Arvustuse arvustuseks“, E. Kirj. nr. 6, 1935.)

Olen oma endisele õpetajale Joh. V. Veskile tänulik seegi kord jagatud õpetuste eest, kuid luban endale jääda siiski mõneski asjas erinevale seisukohale.

Minu lühikese sõnavõtu ülesandeks oli juhtida tähelepanu neile erinevusile, mis on ÕTS-us ja tegelikus seadusandluses tarvitataivate oskussõnade vahel. Seepärast ei olnud mul põhjust mainida neid „mõnesid ÕTS-u komisjonis valminud sõnu“, mis on tarvitusel kogu rahva suus. 14 aastat kestnud töö puhul oleks võinud oodata suuremat ühtlust ÕTS-u ja tegelikus seadusandluses tarvitatava keele vahel.

Nii pean jääma oma esialgse seisukoha juurde, et meie uues kriminaalseaduste tsükliis, vaatamata projekti koostaja algatusele, on tarvitatud ÕTS-u soovitatud *avanudse* tähenduses *juurdlust* (vt. näit. KKS § 53, 72 jne.). Samuti tunneb KKS *arstliku uurluse* asemel ainult *arstlikku vaatlust ja läbivaatust* (KKS § 130). *Ametlemispäeva* asemel oli mul esikohal mainitud *tööpäev* (millest Joh. V. Veski oma vastuses mööda läheb). Pean praegugi *ametlemispäeva* tarbetuks *tööpäeva* kõrval. Ka *maksuhalvamine* (tähenduses *Steuergelähmung*) esineb meie Maksukaristuste seadustikus (saksa sõna tõlge on antud seaduse koostaja poolt seletuskirjas — vt. Matto, Eisenberg, Daniel — Maksukaristuste seadustik motiividega lk. 53). Võtan tänuga teadmiseks, et *ära andma* — *abgeben* ja julgen ainult Joh. V. Veski küsida, miks on tema toimetatud EÕS-us seletatud *roitlik* — *ärandlik*, *reetlik* (*verräterisch*).

On siiski raske leida mitmuselist tähendust ka selliseis sõnus nagu *talvine tee*, *puine inimene*, rääkimata sõnust *mehine mees*, *kodumaine* jne. Minu „imestamapanev püsimine stagneerival seisukohal“ on tingitud küll sellest, et ei suutnud mind rahuldada see mitme aasta eest antud Joh. V. Veski seletus, nagu ei suuda seda ka praegune Joh. V. Veski seletus. Raske on küll leida mingit sisulist vahet „praegusel momendil lahendamata“ ja „kestvamalt lahendamata“ vahel. Vastuse Joh. V. Veski küsimusele andsin ma juba mitme aasta eest ja selle vastuse on Joh. V. Veski ise paigutanud „E. Kirj.“ veergudele: *Unaufgelöstheit* — *lahendamatus* ja *Unauflösbarkeit* — *mittelahendatavus*.

Usun, et Joh. V. Veski ei ole tundmata need vahetegemis-raskused, mis esinesid ja veelgi esinevad sõnade *sajang* ja *sajand* puhul. Ja kardetavasti kordub see raskus sõnade *tarind* ja *taring* puhul. Mis puutub minu ultramodernsusse sõna *neim* eelistamise puhul, siis pean ütlema, et viimane sõna minu seniste tähelepanekute põhjal näib sagedamini esinevat kui *nekk*.

Võib olla vabandab minu „rahvustunde nõrkust“, mis avaldub „saksa“

sõnade *reetma*, *eesistuja*, *kupeldama* jne. tarvitamises, see asjaolu, et olen harjunud respektima lektor Veski elutööd EÕS-us ja leidnud kõik need halvavad sõnad sealt eest. Olen koguni Joh. V. Veski sõna *roitma* seadnud esikohale (kuigi ta ise nüüd näib sellest loobunud olevat) ja alles siis maininud sõna *reetma*. Uue sõna sisuline vastavus pole alati mõõduandev, on ju kahtlemata sisuliselt õigem öelda „käsi on kindas“, aga ütleme siiski „kinnas on käes“. Ka lektor Veski poolt väljendatud saksapärasuse kartus võib viia vahest liiga kaugele, kui selles suunas edasi minna. Siis peaks ka sõna *võlteilb* asendama algupärasemaga, sest on ju seegi silp-silbilt vaste saksa sõnale *Butterbrot*.

M. Tedre.

Wolfgang Steinitz: *Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung. Untersuchung an den Liedern des karelischen Sängers Arhippa Perttunen.* (FFCommunications 115), Helsinki, 1934. XIII + 219 lk.

Leningradis asuva Põhja Rahvaste Asutise õppejõu W. Steinitz'i poolt on möödunud aasta lõpul ilmunud pikem eriuurimus, mis peaks tõisist huvi pakkuma peale soome teadusmaailma ka eesti folkloristidele, filoloogidele ja kirjandusstilistidele. Teose autor on võtnud vaatlusele küll ainult ühe karjala suurlauliku toodangu, kuid teatavasti on muudegi karjala runolauljate ning üldse vana runo sarnaneva stiililise küljega, nõnda et esitatu võib anda õiget pilti kogu käsitusse kuuluvast alast. Parallelism on täiesti omane ka eesti vanadele regivärssidele ning sedavõrd tuntud laiemalleigi ringidele, et tema selgituseks pole tarvis tuua lähemaid näiteid. Kui rikkalik on parallelism karjala lauludes, sellest järgnegu väike laulukatkend:

Marjanen mäeltä huuti,
Puna puola kankahalta:
„Tule, neitsi, poimomahan,
Vyo vaski, valitsemahan,
Ennen kun etona syöpi,
Mato musta muikkoali

Marjake mäelt hüüdis,
Punapohl palutt:
Tule, neiu, noppima,
vaskvöö, valima,
enne kui tigu sööb,
madu must näritseb.

Pärast asjaomast sissejuhatust käsitleb autor alguses paralleelita värsse, mis moodustavad kogu ainekust üksnes 25,5%; täieliselt paralleelseid värsse on selle eest 73,5%. Paralleelita esinevad enamasti need värsid, milles leidub mõni pärisnimi, mis on apellatiivsed, milles pole ühtki noomenit, või nn. ütles-värsid, millega alustatakse järgnevat jutustust. Niihästi paralleelitult kui ka paralleelselt võivad esineda enne kõike värsid, mis on relatiivlused, pronominaalsed küsilused või käsklused. — Paralleelsed värsid jagunevad sisuliselt kahte ossa: sünonüüm-paralleelseteks ja analoog-paralleelseteks. Neist on esimene harilikum (71%). Teisel on aga mitu alaliiki: vastandlikud, loendavad ja teisendlevad. — Paralleelivärsidel on kaks kujulist peatüüpi: kõrvuti on kas kaks iseseisvat harilikku värssi või harilik värs poolpaarse värsiga või kaks poolpaarset värssi.

Peale värsiparallelismi on käsitletud sõnaparallelismi, mis on samuti üsna ulatuslik. Harilikult on lihtsõnaga paralleelselt lihtsõna. Õige põhjalikult on autor käsitletud veel seda, missugune sõnaliik on tavalisem parallelismis ja missugune mitte.

Olles toonud siinkohal ainult päris lühikese retsensiooni Steinitz'i teosest, juhitage lõpus tähelepanu suurele tulemusele, mis autor on saavutanud. Süstemaatilise ainevõrdluse kaudu on viidud seadustesse parallelismi esinemised. Ei ole nimelt ükskõik, kus ja kuidas võiks esineda rööbikvärsse, vaid siingi on vana runo käinud kindlat rada. Steinitz'i uurimus avardab ka muidu väljavaadet vana laulu ehituse ning stiililise külje tundmiseks ning toob ohtrasti uut verd senistesse käsitlustesse.

Paul Ariste.